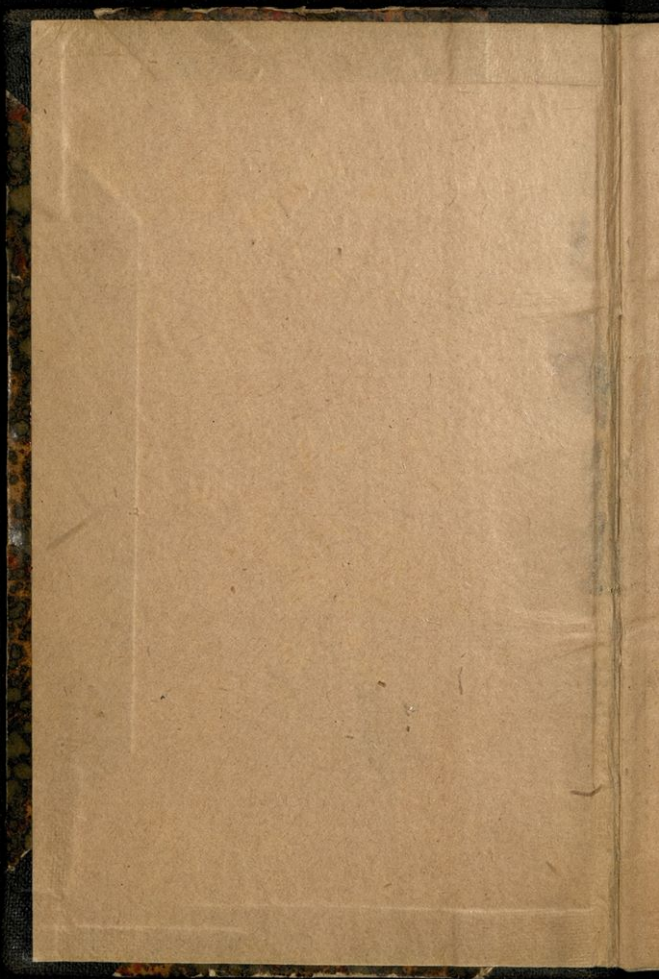

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

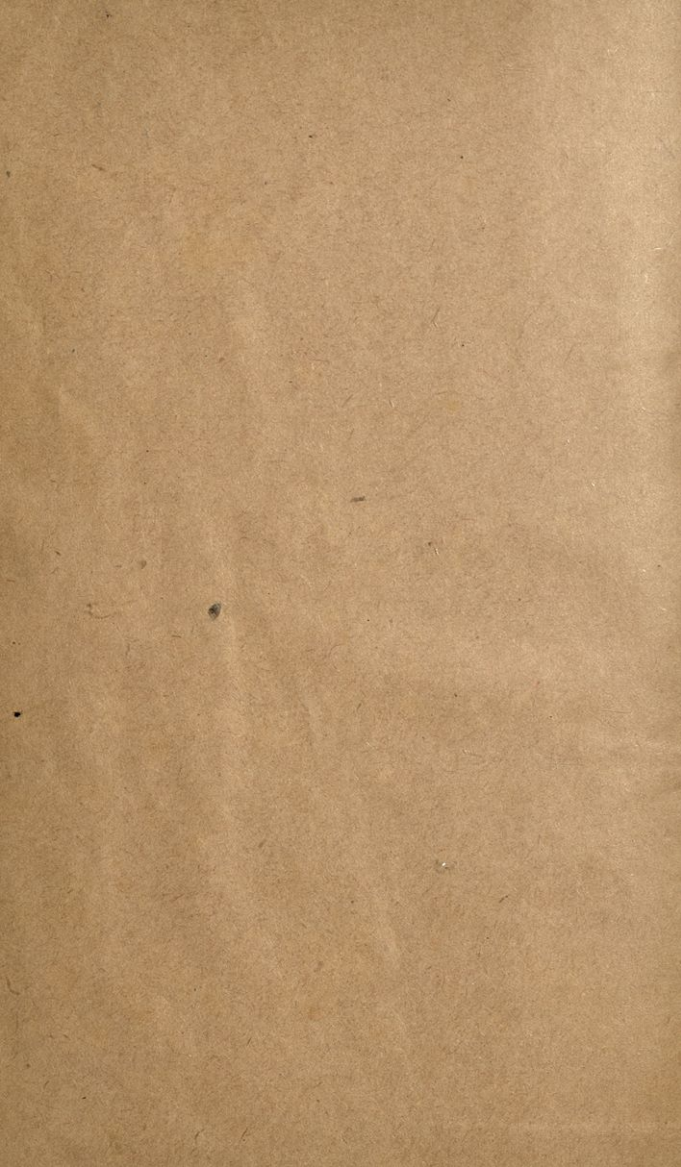
280267

256/16

10-

179

179
J. 58.

Črtice

iz

slovenske zgodovine.

—❧—
Za priprosto

spisa

Dobrogoj Velčki.

Ponatis iz „Slovenskega Gospodarja“.

V Mariboru, 1901.

Založba katol. tiskovnega društva. — Tisk tiskarne sv. Cirila.

280267

280267

N 1552/1976

197601552

Predgovor.

Stvarnik brez namena ni ustvaril ničesar. In ker je človeštvu dal govoriti v mnogih jezikih, zato je stvar božja tudi narod, in ima tudi on nalogo, za katero se mu je poganjati. »Naloga njegova pa je: da oplemenjuje in požlahtnjuje samega sebe in napreduje do čimdalje večje popolnosti.« Izvršujoč to nalogo, je narod podvržen razvoju, ki se pred vsem javlja v verstvu in državnih razmerah, v vedah in umetnostih, pa tudi v šegah in navadah kakor v socialnih odnošajih sploh.

Opisovati z ozirom na določen narod te različne razmere, se pravi pisati njegovo zgodovino. Po zgodovini narod, ozirajoč se v preteklost, spoznava samega sebe, si pa tudi bistri pogled v prihodnost. To je namreč zato mogoče, ker se narod razvija kakor vsak organizem po stalnih zakonih, in velezanimivo je slišati modre može, kadar nam pravijo, do katerega spoznanja so v tem oziru prišli. Eden piše: »V mladosti narodov cve-tejo orožja in vojne umetnosti, potem se

razvija nekoliko časa vse to skupaj, v starosti pa se gojita industrija in trgovina.« Drugi: »Življenje raste od znotraj navun, od spodaj navzgor, umira pa ravno naopak. Iz kmeta vzraste meščan, vojak, plemič in knez; kadar pa so dorastli, začne naroda življenje ugaševati in sicer od zgoraj navzdol: gori pri vladarskih rodbinah začnši, se razstavni proces počasi pomika navzdol, dokler se nazadnje ne loti kmeta. Dočim je v mladosti narodovi jezikotvorna moč silna, je hiranje jezika znamenje, da narod nazaduje; dočim domišljija v mladosti prevladuje, pospešuje vse razkrajajoči um naroda starenje; dočim živa vera v Boga vse dejanje posvečuje in vsem vedam in umetnostim daje globočji pomen in vsem čustvom plemenitejši vzlet, je znamenje bližajoče se smrti, če posamezniki ne verujejo več v Boga, ampak le v sebe samega; tedaj celota izgubi oporo, narod se razprši v delce, ki je drugi narodi sprejmejo vse in porabijo, da jim množijo moč.«

Zgodovina je torej velekoristna knjiga in se po pravici imenuje učiteljica narodom. S kakim veseljem bi Vam, dragi rojaki, dali v roke našega naroda zgodovino, vzlasti ker vemo, da tako radi čitate! Ali te želje si ne moremo izpolniti, ker naše zgodovine doslej še dovolj ne poznamo; vsa naša veda je še v povojih. Pa v očigled koristi, v katero Vam utegnejo biti tudi posamezne črtice iz knjige, ki jo bode rodila prihodnost, smo sklenili, da Vam jih ne pridržimo. Nate je!

Če boste iz njih spoznali, ali Slovenci kot narod svojo nalogo po moči izvršujemo ali ne, ali napredujemo ali nazadujemo, kaj v svetovnem kolesju pomenjamo, če boste v njih našli, kaj nas ovira in kaj pospešuje, če se boste iz njih učili umevati sedanjost in snovati prihodnost, če Vam bodo, težečim za narodnimi ideali, vir tolažbe in poguma, rodoljubja in vztrajnosti, če boste iz njih posnemali opomine in svarila, če boste v njih spoznali prst božji, ki vodi vse narode: potem sò svoj namen več ko dosegle. Bog daj, da rodijo dobrega prav mnogo!

Uvod.

Slovenci sicer bivamo skupno, a vendar nimamo omejenega ozemlja, na kojem bi si, če tudi pod nadvlado, gospodarili sami. Osoda nas je razdelila tako, da v habsburško-lotharinški državi pripadamo osmim političnim enotam: Štajerskemu, Kranjskemu, Koroškemu, Goriškemu in Gradiščanskemu, Istriji, Trstu, Ogrskemu in Hrvatskemu, in da še vrh tega nekaj svojega sveta imamo unstran koroške in goriške meje pod krono laško.

Jezikovne meje ni lahko določiti, zlasti tu in tam ne, vendar jo hočemo podati vsaj približno. Začnimo pri Muri, kjer se izliva v Dravo, torej na Ogrskem. Najprej se vleče po Muri gor do iztoka Ščavnice vzhodno od Ljutomera, a še na Ogrskem; tukaj pa se obrne proti severu, da pride do Sv. Gotharda ob Rabi; odtod teče po Rabi navzgor do Štajerske, nadalje po naši deželni meji proti jugu do Radgone; tukaj se obrne proti zahodu in teče najprej ob Muri do Spielfelda, potem precej ravno čez Arvež (Arnfels) do Laboda (Lavamünd) na Koroškem, tukaj zopet krene proti severozahodu ter gre v tej smeri čez Grebinj do Djekš na Svinji planini, odkoder pa polagoma pada proti jugozahodu, da doseže Šmohor v Ziljski dolini; zdaj pa

se obrne proti jugu in teče precej naravnoč do Jadranskega morja, ki ga dospe nekoliko vzhodno od izliva Soče; odtod naprej gre po morski obali do najzahodnišega nosa Istrije, kjer naglo krene na vzhod, da najkrajšim potom doseže Kranjsko, nadalje po deželni meji do Save, odtod z vodo do vštric Zagreba; naposled pa približno v ravni črti proti severovzhodu na Križevce in Legrad, kjer smo zopet pri izlivu Mure v Dravo.

Vse ozemlje meri okoli 25.000 km², torej malo več od kronovine štajerske.

Tudi prebivalstva nas je nekaj več nego v imenovani deželi, 1¹/₂ mil.; porazdeljeni pa smo tako-le: na Štajerskem 450.000, na Kranjskem 494.000, na Koroškem 120.000, na Goriškem in Gradiščanskem 155.000, v Istriji 52.000, v Trstu 32.000, na Hrvatskem 100.000 in na Laškem 40.000. Le na Kranjskem in Goriškem in Gradiščanskem so nas mogotci pustili v večini, drugod pa povsod moramo tvarjati manjšine: na Kranjskem 95⁰/₀, na Goriškem in Gradiščanskem 64·6⁰/₀, na Štajerskem 33·1⁰/₀, na Koroškem 31·6⁰/₀, v Trstu 19⁰/₀, in v Istriji 15·1⁰/₀; na Ogrskem in Laškem pa so naši bratje v toliki manjšini, da jih politično še ne upoštevajo; na Hrvatskem uživajo s Hrvati iste narodne pravice.

Čisto natančna števila o prebivalstvu niso, ker ne morejo biti. Saj je znano, da se je pri ljudskem štetju zapisoval občevalni, ne pa materinji jezik, kar za nas Slovence pri razmerah, kakoršne so, mora podati manjše

število, in da so še vrh tega nemštvu v prid Nemci kakor štejoči uradniki na nevedno ljudstvo pritiskali.

Slovenci na levem bregu Mure, torej oni med Muro in Rabo na Ogrskem, se zovejo Prekmurci; nadaljni ogrski Slovenci, ki bivajo na južni strani Mure do Drave, so Medjimurci, Slovenci, bivajoči na desnem bregu Drave, torej na Hrvaškem, pa Kajkavci. Tem-le so Hrvatje dali ime, ker jim rabi za hrvaški prašalni zaimek »što« beseda »kaj«.

Naš svet spada k porečjem Mure, Drave, Save, Kolpe in Soče ter je večjidel gorat. Severno od Drave tvarjajo gorovje rodovitne praalpe in sicer južni del Svinje planine, južni del Golice ali takozvani Hadrnik, ki sega do Radla, in Kozjak, ki končuje pri Mariboru. Tukaj pragorovje neha in njega smer nastavljajo prijazne in rodovitne Slovenske gorice, ki prihajajo vedno nižje in se onkraj ogrske meje v ravnini polagoma izgubijo. Na južni strani Drave imamo pa, izvzemši gorato Pohorje, ki spada tudi k praalpam, manje rodovitne, na mnogih krajih prav puste apnene alpe, katerim sledi proti jugu še manj roden svet, goli Kras, ki končuje še le ob morju. Doline in polja v apnenih alpah so še precej, one v praalpah jako rodovitne, a vkljub temu slovenski svet svojega prebivalstva ne more rediti; vsled tega se to-le bavi tudi z malo kupčijo. Vendar je narod doslej ostal kmetijski.

Znamenita je lega slovenske zemlje. Domovina naša leži na severni strani Jadranskega morja, leži ob rekah, ki držé v nadepolni slovanski jug, leži na križišču onih velikih narodskih cest od severa črez Dunaj na Trst in v Italijo in od jugovzhoda na zahod, in leži dvema močnima narodoma, nemškemu in laškemu ob strani. Ta lega je bila in je glavni vzrok našega trpljenja ali bolje mučeništva, ona pa bo tudi, če Bog hoče, glavni vzrok naše kedanje slave.

I. Slovani en narod.

1. Bivališča.

Po vesoljnem potopu je Bog uničil človeštvo ter izvzel le Noeta z ženo in otroki. Znano je, da je bilo sinov troje: Sem, Kam in Jafet. In sv. pismo poroča, da so sinovi Jafetovi bili: Gomer, Magog, Madai, Javan, Tubal, Mosoh in Tiras. Vsak izmed njih je postal praded mnogoštevilnega rodu, in odkar je Bog pri Babelu človeštvo razpršil, tudi naroda. Po splošnem mnenju izhaja iz Magoga slovanski narod, to je vsota tistega ljudstva, ki jo tvarjajo Rusi, Poljaki, Čehi, Lužički Srbi, Srbohrvatje in Bulgari z nami Slovenci vred.

Ves slovanski narod je sprva govoril eden in isti jezik, in le malo se je razločevala govorica v raznih delih slovanskega sveta. In zato je prva zgodovina našega slovanskega naroda zgodovina vsega slovanskega roda, in ostane, dokler se ta ni začel razseljevati.

Pradomovina Slovanov, to je najstarejša domovina, kolikor naše znanje v preteklost sega, je tista ravnina, ki leži med Finskim zalivom in Vzhodnim morjem na eni in Karpati na drugi strani, torej severozahodni del

današnje Rusije in srednji in vzhodni del Galicije, toda le do Visle.

Kedaj so naši pradedje ta svet zasedli, o tem se natančneje nič ne ve; gotovo je le, da ne pred l. 1500 in ne za l. 500 pred Krist. rojstvom. Istotako je gotovo, da so prišli v Evropo še le za Grki, Itali, Kelti in Germani, da nam vsled tega ti narodi politično kakor prosvetno časovno prednjačijo, da so pa torej tudi starejši od nas.

Nova domovina je bila polna močvirja, jezer, gozdov in seveda tudi raznih zverij. Tudi ljudij so tukaj že našli naši pradedje, a le jako redki so bili, živeli napol divje in bili majhne rasti; posluževali so se pri opravkih sicer raznega orodja, a to je bilo, ker še rude niso poznali, iz kamena, rogovine in kosti.

Naši pradedje so imeli jako težavno delo, da so novi svet kolikor toliko preobrazili na bolje in sebi prijetneje; le prav počasi se je to moglo vršiti.

Izmed sosedov, bivajočih okoli njih, nas najbolj zanimajo Germani na jugozahodu; ločila jih je od teh Visla.

V tej dobi se naši pradedje niso zvali Slovane; to ime je za poznamenovanje vsega rodu nastalo pozneje. Imenovali so se Srbe, a Germani so jim rekali Vindi, Vinidi ali Venedi; odtod nemški izraz »windisch,« ki ga nahajamo v krajevnih imenih Windisch-Graz, Windisch-Feistritz i. dr., in ki ga je

za poznamenovanje Slovencev in Lužičkih Srbov pri Nemcih slišati še danes.

Tekom let je Slovanom domovina postala pretesna in jeli so se počasi širiti na vse strani. Zlasti Germani so slovanski pritisk čutili kaj hudo, in to je povzročilo v njih vretje in premikanje, ki se je naprvo močno pojavilo v drugi polovici 2. stoletja po Kr. r. Menda že tedaj ali pa še le začetkom 3. stoletja pa je pritisk na Germane postal tako silen, da je celo gotsko pleme, ki se je Slovanov tikalo neposredno in sicer ob Visli, domovino ostavilo, šlo proti jugu ter se nastanilo na severni obali Črnega morja med Donom in Donavo. Črez prazno zemljo so se takoj razlili Slovani. Za Goti so se umaknila še druga germanska plemena proti jugu, in vsikdar so izpraznjeno zemljo zasedli Slovani. Koncem 4. stoletja so že bili ob Odri. Gotje, ki so se bili morali na severu Slovanom umakniti, so si na jugu celo nekaj svojih pritiskavcev podvrgli. Toda miru tudi v novi domovini niso našli. Kalili ga jim pa niso toliko Slovani, kakor Huni, ki so bili prišli iz Azije ter se za njimi ustavili. Huni so bili grozno divji narod, ki ni hotel delati ter živel le o ropu in o tem, kar so jim podjarmljena ljudstva pridelovala in plačevala. (O njih je brati tudi v berilih za ljudske šole.) Ti Huni so zraven nekaj Slovanov podjarmili vzhodno polovico Gotov, dočim jim je zahodna odbežala črez Donavo na jug. Pričakovati bi bilo, da se je Slo-

vanom, podjarmljenim po Hunih, godilo grozno slabo. V resnici pa ni bilo tako. Gotje so bili mnogo hujši gospodarji. Slovani so namreč marljivo obdelovali polje, vsled tega so jih Huni prav radi imeli in jih niso mučili, dočim so druge sužne narode strašno stiskali. Celo kneze so Slovanom pustili ter od njih samo zahtevali, da so njim plačevali davek, pridelovali živež in v boju s četami pomagali.

O krutosti Gotov priča naslednji dogodek. Gotski kralj Vinitar ni mogel prenašati hunske nadoblasti ter je gledal, da se izpod nje izvije. Da pa svojo moč poskusi, udari poprej na Slovane. Ti ga užugajo. A Vinitar naskoči Slovane drugokrat, in takrat mu je sreča mila. Toda krutemu Gotu ni dovolj, da je zmagal, ampak on da ujetega slovankega kneza Boža z njegovimi sinovi in sedemdesetimi njegovega spremstva na sohe pribiti. Nad čimur se je German radoval, nad tem se je zgražal celo poglavar Hunov, Balamber. Ko je slišal, kako je Vinitar ravnal, krenil je na mah z vojsko nanj, ga užugal in naposled osebno s svojo puščico ustrelil; okoli l. 380.*

Bože je prvi slovanski mučenik, ki ga zgodovina pozna imenom — in prvi mučitelj našega rodu je German.

L. 448. menda so Huni domovino ob Črnem morju ostavili, šli proti zahodu ter si osvojili

* Bože je gotovo skrajšana oblika imena Božidar ali drugega sličnega.

današnjo Ogrsko. Vzhodni Gotje, zopet osvo-
bojeni, so si prilastili zemljo od Donave na-
prej proti zapadu, ob Črnem morju pa so se
nastanili Slovani.

Tako je bila do 5. stoletja domovina
naših pradedov že precej večja nego izprva;
segala je v eni smeri od Vzhodnega do Čr-
nega morja, v drugi od Odre in Karpatov do
Dona, povirja Volge in Ilmenskega jezera. Pa
tudi mnogoštevilen in silen je bil takrat
slovanski rod.

Po 5. stoletju pa se pri Slovanih za-
čnejo daljše razselitve in zato se hočemo
sedaj nekoliko ustaviti ter svojim bralcem
pripovedovati, kako so naši pradedje živeli
na zemlji, ki so si jo bili do približno leta
500 po Kr. r. osvojili.

2. Značaj starih Slovanov.

Predno začnemo opisovati naših pra-
dedov življenje, bode dobro nekaj izvedeti o
njih značaju; kajti potem nam bode vsaka
prikazen, ker iz značaja izvira, jasnejša, vsak
čin bolje razložen.

Slehern človek ima na sebi nekaj po-
sebnega, kar ga od vseh drugih razločuje;
to so poteze v obrazu, stas, hoja, govor, pred
vsem pa duševni znaki. Utegne se nagoditi,
da sta si brata podobna kakor jajce
jajcu, a dušnih lastnosti sta gotovo bolje
različnih. Ta posebnost, ki jo ima vsak, mu
pa tudi ostane, dokler živi. Kar trdimo o

posameznem človeku, to se da do neke mere opazovati tudi na celi družini, na žlahti; posebno markantno pa se drug od drugega razločujejo rodovi. In tako se je tudi naš slovanski rod že v praveku od drugih rodov po posebnih mu lastnostih razločeval izrazito.

O telesnih posebnostih naših pradedov nam je znano pač le jako malo, ne več, kakor da so bili večinoma podolgovatih obrazov, svitlorjavih las in take brade ter veliki in močni, torej orjaški ljudje, kakoršne nahajamo še danes med nami, kjer je slovanstvo ostalo kolikor toliko nepopačeno, pristno. Spominjamo, da ne gremo črez meje avstrijske, Slovencev v okraju ljutomerskem, v Savinjski dolini, po Kranjskem sploh, Čehov v Gani, Hrvatov v Dalmaciji, ki so vsi izmed vseh narodov naše mnogojezične države najvišje in najlepše rasti in najmočnejših kit.

Dokaj več nego o telesnih nam je znano o duševnih lastnostih naših pradedov. Vsi inorodni poročevalci tiste dobe nam enoglasno pravijo, da so Slovani bili mehke, nežne čudi, mirni, tihi, pohlevni in krotki. Posebno so ljubili prirodo, ki je njih nežnemu srcu bila neizcrpen vir najlepšega veselja; vsled tega jim je obdelovanje zemlje bilo najljubši opravek, kakor so se sploh najraje bavili z mirnim delom. Grudi, ki so se je bili enkrat lotili, so ostali zvesti, vlačuganje jim je bilo zoprno. Radi so se tudi pečali z obrtom in trgovino, v vseh svojih opravkih pa bili marljivi.

Boja niso iskali ter ga začenjali, kakor drugi narodi, brez potrebe, najsi iz častilakomnosti ali bojevitosti, ampak mir jim je bil drag črez vse. Po orožje so segli le tedaj, kadar so bili k temu prisiljeni, bodisi da so morali meje, ker so jim postale pretesne, razmakniti, bodisi da so se, ki so svobodo kaj ljubili, morali braniti napadalcev, po katerih jim je pretilo robstvo; verjeti tudi smemo, da niso ravno vsake krivice sovražnih sosedov voljno sprejeli; toda za gotovo vemo, da posebne vojne uredbe ali vojne ustave, kakoršno n. pr. nahajamo pri starih Germanih in drugih bojevitih narodih, niso gleštali. Vendar pa so bili, kadar je postal boj neizogiben, hrabri, ljuti, sploh izvrstni boritelji; sovražniki so se jih hudo bali.

Nadalje so Slovani bili odkritosrčni in pošteni, brez zvitosti in goljufivosti, prav kakor otroci; tatvine niso poznali. Kar jih je pa nad vse sosedne narode povzdigovalo najvišje, to je bilo njih dobro, blago srce. Bolniki in ubožci so uživali pri njih posebno usmiljenost, starci visoko blagočastje.

Do tujcev so bili izvenredno uljudni in so sploh radi svoje človekoljubnosti sloveli; gostoljubnosti nikjer ni bilo tolike, kakor pri Slovanih. A ne le prijatelji so spoznavali njih predobro srce, tudi sovražnikom se je odprlo, kakor hitro je boj nehal; na slovanskega srca plemenitost so se sovražniki zanašali, in se niso varali, a varali so se žalibog mnogokrat plemenitniki sami.

Njih srce pa ni bilo le dobro, ampak tudi večinoma vedro; Slovani so radi bili veseli, in veselo je bilo med njimi bivati. Kaj ljubili so petje, godbo in ples, zlasti pevali so radi, vsi, moški in ženske. Po hiši in dvoru, po logu in polju se je od ranega jutra do trde noči razlegal slovanske pesmi glas. Niti zima, niti mraz, niti golota telesa, niti slaba hrana Slovanu ni mračila lica, vedno je bil dobre volje, dokler je bil na svoji dragi mu grudi varen.

Pa tudi v glavi našim pradedom ni manjkalo. Bili so bistrega uma, vsled tega vse kmalu zapopadali ter za vsako delo, dasi tudi novo, bili jako spretni.

Končno še hočemo omeniti, da so žene spoštovali kot prirejene jim družice in zakonsko zvestobo varovali strogo.

Kakor pa ni človeka, ki bi imel le dobre lastnosti, tako ga tudi ni rodu, ki bi ne bil brez peg. In tako so tudi naši pradedje imeli svoje slabosti. Kot prvo imenujemo nesložnost. Preradi so odpirali svoja dobra srca tistemu vragu, ki seja prepir in razprtijo, ter čislali ono prilizavo uteho, ki sledi zmagi in osveti, više nego blagoslov, ki ga rodi sloga. Druga slaba lastnost naših pradedov pa je bila, da so vsled nekake krive ponižnosti vse, kar je bilo tujega, čislali nad svoje in sprejemali slastno. Tuj človek, tuja šega njim je bilo več od domačega. Tujcu se je izkazovala pretirana gostoljubnost, njemu se je verjelo in zaupalo bolje nego domačinu; tuje šege in

navade so se posnemale, istotako tuj jezik, domače pa se je potiskalo v kot. Tretji greh naših pradedov je bil brezskrbnost, lahkoživnost, da ne rečemo lahkomiselnost; skrbelo in živelo se je od danes do jutri. Preteča nevarnost se ni uvaževala, dokler je bila še majhna; še-le če je vzrastla nad glavo, se je začelo misliti, kako bo treba se ji ustaviti; seveda je mnogokrat bilo prepozno. Tudi se je kaj rado veseljačilo; iskali so se zato razni povodi, zlasti pa tedaj ni bilo mere, kadar je bil tujec v hiši.

Ali ne čutimo živo navedenih treh zlih lastnosti v našem rodu še danes? Koliko so nam že škodovale, koliko še bodo!

3. Jezik.

Kakor smo že gori rekli, so stari Slovani govorili en jezik. Kakšen je ta bil, to se natanko ne ve, ker iz te dobe nimamo pisanega spomenika. Najstarejši vzorci, ki je gleštamo, nam kažejo jezik 9. in 10. stoletja, torej dobe, ko je velik del Slovanov že bival daleč od pradomovine in jezik teh od govorice onih, ki so ostali doma ali bliže doma, se bil že nekoliko razdaljil. Vendar se da prvotni jezik vsaj približno sestaviti, ako se iz najstarejših spomenikov slovanskih razrečij posname to, kar imajo skupnega. Tega dela nam doslej še sicer ni opravil nikdo, a ni dvoma, da ne bo več dolgo čakati. Koliko pa iz slovanskih razrečij, ki se govore,

lahko na kakovost skupnega jezika sklepamo sami, bil je na besedah in oblikah bogat, čvrst, gibek in blagoglasen. Seveda se ta jezik ni govoril po vsej slovanski zemlji popolnoma enako. Saj se n. pr. naša slovenščina celo v vsaki vasi zavija nekoliko drugače. Tako se je tudi stara slovanščina govorila v raznih narečjih in prav gotovo že koncem 5. stoletja v vseh teh, iz kojih so se razvile ruščina, poljščina, lužička srbščina, češčina, srbohrvaščina, bulgarščina in naša slovenščina. Ta narečja pa so zopet imela podnarečja, ki pa se tudi niso govorila povsod enako.

4. Družinske razmere.

Stari Slovani so živeli v zadrugah ali družinah, kakor se je menda tudi rekalo. Udje zadruga so bili vsi sorodniki, do katerih se je ohranila zavest skupnega pokolenja: stariši, prastariši, otroci, vnuki in vnučice, tudi očetove sestre, tete in še drugi. Če je n. pr. oče imel več sinov, in so se ti poženili, so ostali z očetom pod tisto streho. Tako je zadruga rastla in štela do 100 članov.

Kjer pa je toliko ljudij, tam je treba človeka, ki vse vodi. Tudi vsaka zadruga je imela tacega; imenoval se je ot* ali starejšina, tudi starosta. Sprva je to mesto

* Ot je pomenjalo to, kar danes oče.

zavzemal oče družine, po njegovi smrti se je izvolil tisti, ki se je ne glede na starost po zmožnostih zadružnikom zdel najsposobnejši; tudi ženska je mogla starejšiniti, če ni bilo primernejšega moškega. Potemtakem zadruga nikdar ni bila brez vodstva. Volitev se je vršila z določenimi običaji in končala z gostmi. Ot je bil zadrugi gospodar; on je delal gospodarske načrte, razdeljeval delo, ukazoval doma in zunaj, prodajal in kupoval, skrbel zadružnikom za vse potrebščine, zastopal zadrugo v zborih in pri pogodbah, razsojeval prepire, daroval bogovom in shranjeval zadružne svetinje, katere je smel, če se je zadruga selila, nesti na nov dom le on sam. Vsi zadružniki so ga morali spoštovati in mu biti pokorni. Po smrti se je spomin njegov ohranjeval po kipih in podobah, ki se jim je izkazovala visoka čast; ako je bil starejšina posebno zaslužen, častili so ga kot patrona ali varuha zadruge in sicer čim dalje tem bolje, sčasoma celo božansko.

Možje v zadrugi so se imeli baviti s poljedelstvom in živinorejo, žene z domačim gospodarstvom; pripravljale so za zadrugo jedi in obleko ter skrbele za red in snago; kadar so moški morali v boj, pa so jim pripadla tudi opravila na polju in v hlevu.

Ako je postala prvotna hiša pretesna, so si mlajši zadružniki, n. pr. oženjeni sin ali zet, postavili nova bivališča, toda zmirom tik starega doma. Tako je včasih skupaj stalo po 10 in še več bivališč, ki so se zvala selo

ali vas; vsem seljanom pa, če jih je bilo še toliko, je gospodoval vedno le eden.

Dasi se je moralo vse enemu pokorjavati, so vkljub temu bili vsi, z otom vred, med seboj enaki; nobeden ni veljal več od drugega, tudi ne moški več od ženske; vsi so imeli isto vrednost, vsi iste pravice. Tudi gledé imetka so bili vsi enaki, to se pravi, posameznik ni imel nič, pač pa so imeli vsi skupaj vse, kar je bilo združnega. Potemtakem ni nikdo delal in se trudil le za-se, ampak vsak za vse in vsi skupaj za vsacega; tudi ot ni bil izvzet, tudi on ni imel ničesar sam; torej ni bil posestnik, ampak le oskrbnik.

Vsled teh razmer združna lastnina nikdar ni bila brez lastnika, in torej tudi dedovanja ni bilo, izvzemši slučaj, če je vsa zadruga do enega izumrla; ta je potem imel pravico določiti združne lastnine dediča. Samo kako malenkost, ki se je komu bila posebno priljubila, je vsak imel pravico smatrati za svoj osebni imetek in tudi smel z njim po svoji volji razpolagati; drugo pa je bilo vse združno. V zadrugi torej ni bilo bogatca, ne siromaka; nikdo ni trpel pomanjkanja, če so vsi drugi imeli dovolj. Hudo se je godilo le tistemu, ki se je bil močno pregrešil, ali ki ni bil hotel delati; kajti zadruga ga je kot zlega ali hudega sina oziroma tako hčer izgnala; tak izgnanec je bil brez doma in moral po tujem hoditi s trebuhom za kruhom. Torej le zločesti je bil siromašen, in vsled tega pomenja beseda »hud« še danes

ravno tako »zločest« kakor »siromašen«, n. pr.: Ta človek je hud (zločest) in Godi so mu hudo (siromašno). Bil pa je izgon najhujša kazen, ki je mogla koga zadeti.

Gmotne razmere so bile v zadrugah v obče prav ugodne. Kar se je potrebovalo, to se je pridelalo in tudi še več, tako da je ostajal prebitek, se množilo premoženje. Zadrugno zemljišče se ni kosalo in dot pravzaprav ni bilo. Za jutrnjino se je dajalo le nekaj premakljivega, kakor pohištna, zrnja, kako živinče in to le, če se je možila hči v drugo zadrugo, kar je bilo navadno; moški pa niso jemali nič s seboj, izvzemši seveda osebni imetek.

Vsled ugodnih gmotnih razmer je življenje med zadružniki moglo biti prav srčno in prijetno, in to tem laglje, ker niso poznali nevoščljivosti, ki je sicer vzajemni družinski ljubezni najhujši sovražnik. V takem ozračju je tudi nravnost lepo razcvitala, kakor je zadruga sploh bila dom raznih kreposti, vsled tega pa tudi sreče.

Vsi zadružniki so imeli eno in isto skupno ime, navadno po prvem otu, ki se je bil tam naselil; če je ta bil n. pr. Očeslav, so se zvali Očeslavci, če Kokor, Kokorici, če Tugomer, Tugomeriči, če Radovan, Radovani, pa tudi Radovaniči, če Ban, Banovci, če Svet, Svečani; z imenom so naznanjali, da so otova deca; tvarjalo pa se je ime zadružnikov tudi brez obrazil: ci, ici, iči, ovci in ani; kar gola množinska oblika imena oto-

vega je zadoščala, n. pr. Bojani, nastalo iz Bojan, Zdici, nastalo iz Zdik. Le malokedaj so zadrugniki imeli ime po selu.

Kako pa so se nazivala sela? Očeslavci, Kokorici, Banovci in druga imena zadrugnikov so ob enem veljala tudi za selo; nekatera pa so se tudi nekoliko izpremenila, kakor Biserjani v Biserjane, Svečani v Sveče. Mnogo imen zadrug je vzrastlo neposredno iz otovega, n. pr. Dobrla vas iz Dobrén (Dobrenova vas, Dobrna vas, Dobrla vas); mnogo pa jih je zopet nastalo po legi ali okolici (Dol, Gorica), mnogo po vodi (Bistrica), nekoliko po rastlinah, živalih in čem drugem.

Če se je bila zadruga tako pomnožila in razširila, ali če so sploh nastopile take razmere, da se ni več dalo ostati skupaj, odcepil se je del ter nastanil kolikor možno blizu starega sela, in še le, če to ni bilo mogoče, nekje dalje od doma. Nova naselbina je tvarjala posebno zadrugo ter imela tudi svoje posebno gospodarstvo, sicer pa je ostala z očetnjavo v tesni zvezi.

Vsled tega je tudi obdržala staro ime, vendar mu je pridevala kak priimek, da se s staro zadrugo ni zamenjavala. Priimek je bil vsikdar takšen, da je kolonijo označeval bodisi po imenu starejšinovem, bodisi po duševnih ali telesnih lastnostih, šegah, noši ali glavnem poslu zadrugnikov, bodisi po čem drugem, n. pr. Očeslavci Gostimici (če je starejšini nove zadruge bilo ime Gostim), Zdici Mlinarji. V navadnem govoru je rabil

le priimek, in zato je zadruga bila po tem-le boljše znana nego po prvotnem imenu.

Takih kolonij je nekatera zadruga imela po 10 in še več, in vse so bile urejene po njenem vzoru.

Zadruga je družabna oblika, ki je bila značaju Slovanov popolnoma primerna. Puščala je, ker so v njej bili vsi enaki, njim svobodoljubnim dovolj svobode, zraven pa ustrezala njih nagnjenju, bivati v prijetnem društvu.

V obče danes zadrug ni več, ali še pred 50 leti so bile po Hrvatskem, v Dalmaciji, Črni gori, Srbiji in Bulgariji običajne, izvzemši le mesta in morsko obrežje. V zadnjih dveh deželah jih ni več, v Črni gori so se še ohranile, na Hrvatskem in v Dalmaciji jih je zatrl liberalizem in njemu primerno zakonstvo. V nas Slovencih so zadruge vsled nemškega vpliva, ki smo mu bili že zarana izpostavljeni, preminile popolnoma; ostala so še le njih imena, ki jih nosijo novodobne vasi. Po ljutomerskem, gornjeradgonskem in ptujskem okraju jih je vse polno: Banovci, Ključarovci, Radislavci, Bunčani, Hvaletinci, Godomerci i. dr. Samo pri beneških Slovencih t. j. pri onih, ki bivajo med Vidmom in Gorico, in Rezijanih se je ohranil še nekaj ostanek starega patriarhalnega življenja. Tukaj bivajo še danes v eni hiši 3—4 sorodne družine skupaj; sin, ki mu je dal oče na smrtni postelji blagoslov, vodi celo gospodarstvo in skrbi za red, drugi pa morajo delati in se njemu pokorjavati.

Marsikateremu bralcu je, čitajočemu te vrstice, menda prišlo na misel, da so stari Slovani bili pravi socialni demokratje. Socialci so bili, ker so živeli združno, demokratje pa tudi, ker so starejšine bili le prvi med enakimi, ne pa samosilniki med brezpravnimi subjekti. Ali vendar je naše socialno demokratstvo od staroslovanske družinske ustave bistveno popolnoma različno. Naj nikogar ne tere skušnjava bodisi po tem ali po onem; na socialdemokraške blodnje pameten človek pač že dolgo ne da nič več, imelo pa je tudi staroslovansko združništvo mimo vrlin zelo usodepolne slabosti, o katerih bomo še le govorili.

5. Pleme.

Zadruga s kolonijami, oziroma podkolonijami vred je bilo pleme. Pleme je štel po tisoč in več udov. Ker kolonije praviloma od zadruge niso bilo oddaljene, se je pleme navadno razprostiralo čez celo pokrajino, kakor celo dolino, če ni bila predolga, čez cel kotel, pa tudi čez del kakšnega večjega gorovja, hribovja ali polja. To ozemlje se je zvalo župa. Pleme, bivajoče v župi, je druga stopnja socialne organizacije starih Slovanov. Kakor zadruga, tako je tudi pleme bilo život za-se, imajoč posebno ustavo in posebno upravo. Moglo se je zgoditi, in zgodilo se je žalibog mnogokrat, da je pleme zoper pleme vzdignilo meč.

V vsaki župi je stal skupni grad; ker je tedaj bilo v pradomovini mnogo opasne zverjadi, pa tudi ker človeškega sovražnika ni nedostajalo, se je postavljaj najraje v kako močvirje, ali vodo, ali pa tudi na strmino; tukaj je bilo bolj varno in tudi lažje se braniti. Utrjen je bil z jarkom in nasipom, vrh tega še opasan z zidom; toda ta zid ni bil iz kamenja, ampak iz lesa; narejale so se namreč vsporedne pletenice ali zbijale take stene ter se je med nje natlačilo blata. Med gradom in zidom se je puščalo toliko prostora, da je še lahko stalo nekoliko hiš. V gradu so se vršila zborovanja starejšin, za vojsk pa shranjevale vsakovrstne dragocenosti, ki so jih gleštale zadruge dotičnega plemena, pa tudi tiste, ki so bila skupna lastnina; bil pa je grad tudi starcem, otrokom, bolnikom, sploh vsem, ki niso bili za brambo, pribežališče, ki jih je varovalo sovražnika. K stavbi gradú kakor tudi javnih hiš je moralo prispevati vse pleme, istotako tudi skrbeti za vse poprave, kakor za vzdrževanje trdnjave sploh. Grad je bil v vsakem oziru središče vse župe, v njem se je osredotočevalo življenje plemena ob vojski kakor v miru. Kajpada so se vsled tega jeli okoli njega sčasoma tudi nastanjati razni obrtniki in trgovci, pa tudi drugi, katerim je posebno kazalo, da bivajo v bližini gradú. Tako so tekom časa okoli gradov nastala bivališča, ki jih danes imenujemo trge ali mesta.

Kakor zadruga, tako je tudi pleme imelo

načelnika; zval se je, ker je oblast njegova segala črez župo, župan. Bil je plemenu to, kar zadrugi ot, pred vsem svečenik, sodnik in vojni poveljnik. Kot svečenik je imel shranjevati vsega plemena svetinje ter za župo opravljati daritve in obrede, kar jih je bilo določenih; kot sodniku mu je bilo razsojati prepire med zadrugami ter razlagati in varovati zakone, kot vojnemu poveljniku pa voditi napad in obrambo. Vrh tega je imel dolžnost župo upravljati in zastopati. Dasi smo ga primerjali z otom, vendar ni bil tako absoluten t. j. neodvisen kakor ta; v količkaj važnejših stvareh je smel ukazovati še le tedaj, ko se je bil poprej s starejšinami posvetoval in zedinil. Stari Slovani nad seboj niso trpeli absolutnega, samoobsebnega vladarja, t. j. takega, kojega veljavni ukazi in ukrepi bi izhajali le iz njega; poslušati je imel glas ljudstva, ki je bilo njemu nasproti zastopano po starejšinah; vlada v župi je torej bila konstitucionalna.

Po zakonu so se župani morali voliti, ali postati so to mogli le udje določenih družin. Izmed tekmecev je ta čast navadno doletela istega, ki je iz ota izhajal neposredno, nosil vsled tega tudi njegovo ime, shranjeval zadružne svetinje in pradedov podobe, ter že radi tega užival posebno spoštovanje. Za prve dobe se je županu, če je bil dokazal nezmožnost za svoj posel, lahko pripetilo, da so ga odstavili in na njegovo mesto izvolili sposobnejšega. Jako strogo se je od

njega zahtevalo, da je izvrševal prevzeto dolžnost vestno in modro. Pozneje je po germanskem vplivu županska čast postala dedna, t. j. za očetom je županil sin, in odstihmal te važne oblasti seveda ni več špogal le tisti, ki je za njo bil najzmožnejši.

Prav lahko si mislimo, da so zadruge, iz katerih se je smel jemati župan, se smatrale za odličniše od drugih; sicer so si to odliko gotovo bile morale zaslužiti n. pr. po hrabrosti ali po uzornem gospodarstvu; mogoče je tudi, da je bogastvo dalo tej ali oni zadrugi tisti ugled, ki jo je postavil na ono višjo stopnjo. Naj bo temu, kakor hoče; dokazano in važnejše je, da se je prav iz tega izjemnega razmerja nekaterih zadrug do ostalih sčasoma izcimilo plemstvo; kako bi tudi ne, ko je pravica, dajati župi najizvrstnejše može, kar se jih v njej glešta, bila stalna v eni zadrugi? Vsled tega se je ta-le morala smatrati za boljšo od vseh drugih, namreč pred vsem v duševnih lastnostih boljšo, in zvali so jo plemenito. Zakaj tako? Beseda pleme je prvotno pomenjalo seme, v pomenu človeka tudi toliko, kakor zarojenec, pozneje še le vse one, ki so bivali v župi. Za zadrugo, ki se je zvala plemenito, je torej ta pridevek bil popolnoma primeren; kajti shranjevala je v istini pleme, t. j. seme, oziroma zarojence, iz katerih se je jemal župan. Plemstvo v slovanskem značaju ni utemeljeno; saj smo doslej videli, da Slovani trpel, da bi se bil kdo povzdigoval nad

drugega, in če je tudi zaslužil: v zadrugi so bili vsi enaki in starejšina z njimi vred, in tudi v plemenu je župan le bil prvi med enakimi, ne pa absoluten vladar. Od kod torej gori označena prikazen, ki koreniči v običaju, jemati župane vedno le iz ene zadruge? Plemstvo se je v Slovane zaneslo od Germanov sem; Germani so že od začetka razločevali plemenite in neplemenite ter si tudi ustavo po tem načelu prikrojili. Sprva se je navada, jemati župane iz ene in iste zadruge, dejansko izvrševala le ob germanski meji, sčasoma pa prerila do jedra.

Dočim so zadruge navadno nosile ime otovo, so se plemena ponajveč poznamenovala po kakovosti župnega zemljišča, po najimenitniši gori, reki, sploh po prirodnih znakih, vzlasti tedaj, če je bilo bivališče obširniše, ne pa po imenu županovem; za primer: Rečani (ob reki), Poljani, Jezerani, Bužani (ob reki Bug); še le v drugi vrsti, nekako izjemno, so se plemena nazivala po otu dotične plemenite zadruge. Imena žup pa so se navadno tvarjala iz plemenskih, n. pr. iz Poljani Poljane (na Poljanah), iz Lužičani Lužičane (na Lužičanah, pa tudi na Lužičah), iz Kalužani Kalužane (na Kalužanah, pa tudi na Kalužah).

Kakor v zadrugi, tako je tudi v plemenu lahko nastala potreba, odbiti kolonijo oziroma takih več; tudi se je ponavljalo to tako dolgo, dokler so razmere silile. Dogajalo se je tudi, da se je premestilo vse pleme;

vzrokov za to pač ni težko najti. Na tak način so se po enem plemenu obljudovale cele dežele. Z ozirom na poimenovanje nove domovine in nje gor in rek bilo je običajno, da so stara imena ohranjevali ter jih pridevali novim rekam, goram in dolinam, češ da jih spominjajo drage stare domovine, ki so jo morali ostaviti. Vsled tega prikazen, da se na slovanskem ozemlju imena gor, rek i. dr. ponavljajo; spominjamo le na Dvini (v nemških atlantih Dwina in Düna); še več dokazov za to se da navesti iz poznejše dobe, ko so Slovani raztekali po srednji in južni Evropi: Morava na Moravskem in Srbskem, Žilina ob Finskem zalivu in na severnozahodnem Ogrskem; sem spadajo imena Visla, Vislica, Vislok, Višnic; koliko je Bistric?

Do 6. stoletja se Slovani v večje mase od plemen niso družili, vsaj redoma in za stalno ne; potemtakem je širni slovanski svet sestajal iz nebroja žup, slovanski rod iz tolikega števila plemen, ki so živela vsak-sebno ter se tudi sovražnih napadov ne branila skupno; kvečjemu so se nekatera plemena oprijela drugo drugega le ob najhujši nevarnosti, a ko je ta minila, se zopet razdružila. Do tvoritve držav torej v dobi, o kateri govorimo, ni prišlo. Od kod ta prikazen? Na to vprašanje moremo le odgovoriti, če premislimo, čemu se ljudstvo združuje v države. Prvič, da se uspešneje brani sovražnikov, oziroma zasleduje napadne na-

mene, in drugič, da si laglje ustvari razne udobnosti, katerih bi pri malem številu ne moglo. Vseh udobnosti, kar jih je v tisti dobi bilo mogoče imeti, sta Slovanom v obilici ponujala zadruga in plemo; v tem oziru torej naši pradedje niso čutili potrebe, dalje se organizovati. Napadali pri svoji miroljubnosti sosedov pa tudi niso. V svrhu obrambe bi sicer nedvomno le bilo koristno, ako bi se bili strinjali v večje grmade, ali tukaj se jim je gotovo na pot stavila ona prekleta nesložnost, ki je neprestano v srcu grizla, ne manj pa menda tudi ona neskrbnost, ki je oprezala, dokler nevarnost ni bila na vrhuncu.

Brez dvoma je dejstvo, katero smo ravnokar osvetlili, imelo za ono dobo neugodne posledice. Količkaj močen sovražnik, ki se s svoto Slovanov še meriti ni smel, je posamezna plemena lahko si podvrgel in pestil; največja hrabrost jih ni mogla rešiti; tudi je s malo vezmi združene bilo ob vsikdar uslužni nesložnosti, za katero je brezštevilje zadrug in plemenov tvarjalo najrodovitniša tla, prav lahko, razdruževati še bolje. Končna posledica vsega tega pa je bila, da se v tej dobi Slovani niso mogli povspeti do nobene večje politične akcije, in da v političnem oziru sploh niso zavzemali tistega mesta, ki bi jim po številu šlo.

6. Prosветne razmere.

Svet, ki so ga naši pradedje do 6. stoletja zvali svojega, in ki je bil dvakrat tolik

kakor je vsa avstrijsko - ogrska monarhija, je ravnina, polagoma vzdigajoča se od Črnega kakor od Vzhodnega morja proti sredini, a le toliko, da sleme jedva doseže višino kakih 200 *m* nad morsko gladino. Po obeh straneh hiti proti morjema obilo rek, ki imajo vedno mnogo vode in so še danes bogate rib. Severni in zapadni del te ravnine je bil večinoma močvirnat in imel mnogo jezer, ali tudi drugod močvirij ni manjkalo. Danes je svet že bolj suh. Pobnebj je, ker tečajnim zračnim tokovom proti jugu pot ni zapažen, v obče bilo ostro; kratkim poletjem so sledile dolge zime s hudim mrazom in burnimi viharji; večjidel leta je vodo in kopno pokrivala debela megla. Vendar vseprek ni bilo enako; v tem pogledu lahko v smeri od Črnega do Vzhodnega morja razločujemo štiri pasove; prvi je bil, kakor še danes, stepa ali pustina, ki je dajala le trave; drugi je imel podnebj, da se je vinstvo povoljno obnašalo; v tretjem sta še dobro uspevala pšenica in sočivje, v zadnjem pa le še rž in lan; kar se tiče drevja, je že v tem pasu listnato prevladovalo. Izvzemši pustino, je torej ves svet bil za poljedelstvo kaj pripraven. Opomniti še nam je, da je ves drugi in velik kos tretjega prava pravcate črnica, ki sega tu in tam do 5 *m* v globočino in je tako rodovitna, da je ni treba gnojiti; takozvani Črnozemi rodi danes toliko raznega žita osobito pšenice, da se imenuje žitnica evropska. V

nepremernih gozdovih so bujno in brez goje rastli dobi, lipe, javori, kleni, bukve, vrbe, breze, bresti, jeseni, jelše, bori, smreke in hojke; obilno namakana travišča pa so hranila črede raznih prežvekovavk, izmed katerih imenujemo le močnega tura, od katerega izhaja naše govedo, in ki ga danes ni več, zobra ali takozvanega evropskega bizona, ki živi danes le še v Bijaloviškem gozdu v Rusiji in je neka goveja vrsta, in končno losa, največjega jelena, ki je tudi sila redek. Po gozdih so domovali medved, volk, divji mrjasec in druge zveri. V nedrih svojih pa je zemlja hranila neizmerne zaklade železne in druge rude, tudi soli. Končno še naj je omenjen jantar (to je tista rumena, svitla in prozorna tvarina, iz katere izdelujejo vsakovrstno gizdo, posebno pa ustnike za tobačne pipe in smodkovnjače), ki se je nahajal le v Vzhodnem morju in ob njem ter cenil visoko.

A. Gmotna prosveta.

Poljedelstvo. Kajpada so naši pradedje »od tega, kar jim je stvarnica ponujala, jemali pridno«; v prvi vrsti je bilo pač obdelovanje zemlje ono, s čimur so se pečali najraje, vzlasti ker jim je trud plačevala obilo; bili so torej pred vsem poljedelci. A te stroke niso gojili le intenzivno, ampak tudi razumno. Ker so železno rudo poznali in tudi vedeli jo topiti, so si iz kovine pripravljali razno poljsko orodje. Njiva se je

orala s plugom, kojega deli so imeli posebna imena kakor: lemež, črtalo, gredelj, plaz; nato se je povlačila z brano in posejala. Sejala pa se je jarina kakor ozimina. Izmed zrnja so poznali oves, ječmen, rž, pšenico in proso; kar se je kje sejalo najbolje, zvalo se je tudi žito, ker je prebivavce pred vsem živilo; potemtakem je žito bilo tukaj rž, tam pšenica, zopet drugod proso, po nekod pa tudi vse skupaj. Silje se je želo s srpi, vezalo v snopove, spravljalo na vozovih v gumna, mlatilo in čedilo; zrnje se je shranjevalo v žitnicah, mlelo pa na žrni ali mlinih, da se je dobivala moka; proso se je phalo in sphano zato imenovalo pšeno; slama se je spravljala v stogove. Pridelovali so nadalje repo, grah, lečo, bob, česnek, luk, mak, lan, konopljo in hmelj. Ajde, koruze in krompirja niso poznali. Služile so jim pri delu razven imenovanega orodja še kosa, motika, lopata in sani, pomagali pa voli in konji.

Živinoreja. Drugo njih glavno opravilo je bilo živinoreja; saj je paše bilo dovolj. Mimo govedi in konj so gojili ovce, koze in svinje, od perutnine kokoši in gosi. Da je število domačih živali polno, naj še omenimo psa, variha hiše in spremljavca človekovega.

Sadjarstvo. Okoli hiš je stalo drevje, ki je dajalo ovočje; poznali so jabelko, hruško, črešnjo, višnjo, slivo in oreh; prvi čas je

seveda vse to bilo le loško, ali pozneje so tudi drevje cepili.

Čebelarstvo. Na solnčni strani so okoli panjev bučale one drobne živalice, ki so jim prinašale med in vosek; zvali so je bučele ali bečele, iz česar je nastala danes bolj navadna oblika »čebela«. Čebelarstvo so stari Slovani gojili s posebno ljubeznijo, kakor smo v tej stroki še danes prvi. Lepo znamenje to, le dober človek se rad peča s čebelami.

Lov. Da so se stari Slovani bavili z lovom, razume se pač samo od sebe; saj so se zveri morali braniti, če bi jim že ne imele koristiti.

Rudarstvo. Razven železa so stari Slovani poznali med (baker), olovo (svinec), zlato in srebro. Prva, kovino imajoča snov, s katero so se seznanili, je bila rudeče barve; zato so jo imenovali rudo; ko so pa spoznavali druge take snovi, iz katerih so se dale topiti kovine, so tudi tem pridevali ime »ruda«, dasi to z ozirom na barvo ni bilo opravičeno. Kopali so tudi sol, katero jim je povrhu še dajalo morje.

Obrt. V raznem ročnem delu ali remeslu, kakor se je rekalo, so bili stari Slovani kaj izurjeni; kako bi pa tudi ne, ko jim je bila spretnost za vsako delo že prirojena. Ženske so pletle in predle; predle pa so z vretenom. Predivo, najsi je bilo leneno ali konopljeno ali volneno, se je povijalo v kodeljo ali povesmo ter natikalo na

preslo ali preslico, nit je dajala prejo, ki se je na krosnu (statvah) potkala v platno, ponjave in prepone ali opone (zastore), oziroma v sukno (sukati). Iz narejenega blaga so se šivale razne obleke (ob-vleči) ali odeje, kakor so se tudi zvale, n. pr. suknje (le iz sukna), robi, robahe, gače, rize in plašči. V pripravljanju raznovrstnih oblek so bile ženske jako izurjene; ne manj pa so tudi umele v sukno, vzlasti pa v platno šivati ukusne vzorce, ki so krasili obleko kakor hišno prtenino. Ali ni še tudi danes Slovanka v tej stroki prava umetnica, da, umetnica brez vrstnice? Po vsem svetu, kjer se le ženske pečajo z izdelovanjem finih ročnih del, v najelegantnejših hišah drugih dežel nahajamo, da se posnemajo oziroma občudujejo tisti vzorci, ki jih z lah-koto izmišljuje in proizvaja priprosta žena slovanska. Šivali pa so se tudi kožuhi in črevlji oziroma opanki, ki so pa bržčas bili običajni le pri južnih Slovanih. Končno se je izdelovala še polst (klobučina). Pa tudi moški so se imeli z ročnim delom baviti; saj je bilo treba tesati hiše, ki so bile lesene, ladije, plove, čolne, izdelovati vozove, sani, vesla, čebre, bednje, rešeta i. dr. Lesni obrt torej je bil v rokah moških. Služila so jim razna železna orodja, kakor sekira, dleto, sveder, pila (tako se je zvala žaga), klešče in še več kaj. Ne bomo se motili, če trdimo, da je lesno delo znal kolikor toliko vsak moški; nahajamo pa pri starih Slovanih tudi že rokodelstvo v sedanjem pomenu be-

sede, ki ga je namreč znal le tisti, ki se ga je bil izučil, in to je bilo kovaštvo. Lahko umevno, kajti priprav, ki jih je treba kovaču, ni bilo v vsaki hiši. Kovač je torej bržkone prvi slovanski rokodelc in menda prvi rokodelc sploh. Za njim utegneta najstarejša biti zlatar in lončar. Pozneje so se še razni obrti razvili v rokodelstvo. Navadno se je učil sin od očeta, in tako je rokodelstvo pri zadrugi ostalo ter ji često dalo ime.

Trgovina. Jeden izmed najljubših opravkov je starim Slovanom bila trgovina; lega domovine med Azijo in zapadno Evropo pa jih je k temu poslu naravnoč silila. Spravljali so iz azijskega vzhoda v evropski zahod najraznovrstnejše blago. Pa tudi svojih pridelkov so vedno imeli mnogo na prodaj, pred vsem zrnja, živine, platna, sukna, medu, voska in jantarja — samih stvari, po katerih se je v sosednih deželah segalo željno. Vzlasti jantarja nikoli niso imeli preveč, ker ga drugod ni bilo najti; izvažal se je celo k Feničanom, Grkom, in Rimljanom. Pa tudi doma je bil promet z raznim blagom kaj živahen; vršili so se ob določenih časih semnji in sicer v gradovih, ki so ob enem bila trgovinska središča; okoli njih so se radi nastanjali obrtniki in trgovci. Olajševale in pospeševale so pa trgovino ceste in reke, ki so vzlasti v smeri proti morjema služile izvrstno. Čisto naravno je, da so kraji v ugodnih trgovinskih legah posebno naglo se razširjevali, in danes se v obče misli, da

imajo najstarejša ruska mesta, nahajajoča se na pradomovinskih tleh, svoje začetke v prastarih trgoviščih. Zanimivo je, da denarja v našem smislu stari Slovani niso poznali. S čim se je torej plačevalo? Prva trgovina je bila gotovo le priprosta menjava reči, ki sta jih menjavca gleštala in z ozirom na osebno potrebo določila kot menilo. Splošno posebno priljubljena je menda bila razna nakrasnina; saj nahajamo prikazen, da človek v dobi prvotnosti po nakrasnini nekako strastno hlepi, pri vseh narodih. Za vso dobo, katero baš razpravljamo, pa velja, da so bila najbolj običajna menila, torej nadomeščala denar: živina, kože, vzlasti kunje, platno in razni kovinski izdelki. Beseda »skot« (danes v pomenu: mlado živinče, živina; sem spada tudi: skotina=živalsko blato, skotiti, n. pr. krava je skotila) je še v stari slovenščini pomenjalo živino in denar, z besedo »platno« se zdi Miklošiču sorodna beseda »platiti, plačati«, in uhanom rekajo danes na Goriškem tudi »menina«. Dolgosti, zrnje in tekočine so se merile; prve po laktu in sicer po spodnjem, od palca do komolca; kako druge, se pa nič gotovega ne ve.

Stanovanje. Stari Slovani so, ker so že kot poljedelci bili prisiljeni, grudi ostati zvesti, imeli stalna bivališča; niso torej stanovali v šotorih ali bajtah, ampak v hišah, trdno postavljenih iz lesenih brun in kritih s streho, ki je stekala v sleme. Zidali Slovani še niso; z zidanjem so se razmeroma

2.
pozno seznanili, in sicer po Vzhodnih Rimljanih in Germanih. Vendar pa so v tej dobi apno že poznali, toda z njim hiše le belili. Krili so hiše s skorjo, slamo in deskami. Hiša se je zvala tudi dom, hram, koč, klet; kakor vidimo, zadnje poznamenovanje ni imelo istega pomena, ki ga ima danes; naša klet zvala se je tedaj pivnica.

Glavni prostor v hiši je bila velika izba, sredi katere je stalo ognjišče; ob stenah so se nahajale klopi, skrinje in postelje, nad temi police; v enem kotu, najčešče pač dverim nasproti, je pred klopema navadno stala velika miza, ki pa se je zvala stol. Znano je, da so najodličniše mesto v hiši zavzemali kipi oziroma podobe onih bitij, ki so jih častili; kajpada je to mesto bilo kot za mizo. Velika izba je bila tisti prostor, kjer so domači bivali, kadar zunaj ni bilo dela, ognjišče v njej pa je bilo tisto središče, okoli katerega so se zbirali najraje, najsi je bilo po letu po trudapolnem delu, ali po zimi, kadar je zunaj brila burja; kolikega pomena je ognjišče v hiši bilo, kaže pač to, da so se nje prebivalci zvali ognjiščani. In še danes pomenja pri nas Slovencih ognjišče tudi dom; saj je »svoje ognjišče imeti« toliko kakor »svoj lastni dom, svoje gospodarstvo imeti«.

Poglejmo si še druge prostore v hiši. Skoz hišna vrata se je navadno stopilo v vežo, iz katere se je še zraven velike izbe prišlo v kako manjšo, pa tudi v pivnico. Posebnih kuhinj v staroslovanskih hišah ni bilo; jedi

so se pripravljale na ognjiščih, pa tudi v pečeh, ki so po zimi morale še hišo greti. Vse prostore so razsvetljevala okna; dimnikov hiše niso imele, pogrešali pa so se tem laglje, ker so izbe bile brez stropov.

Če je svet, ki je na njem hiša stala, bil suh, je stanovanje menda bilo kar pri tleh; toda ker je močvirja v pradomovini bilo jako mnogo, so se stanovanja najčesče narejala nekoliko višje od zemlje; v tem slučaju se je v hišo hodilo po stolbi. Bila pa so taka stanovanja tudi zastran zveri varniša.

Zraven hrama so stala še gospodarska poslopja: hlev, gumno in žitnica; prostor med njimi je bil dvor.

Bivališča. Hiše so stale ali posamez, ali pa tudi združene v vasi. Te-le so stavili na dva načina: ali v krogu, ali pa ob obeh straneh ceste, toda v obeh slučajih tako, da so hiše bile v krog oziroma na cesto obrnjene navadno z ožjo stranjo. Spominjamo čitatelje, da je taka vas bila domovje ene zadruge; pa tudi posamezne hiše so ali tvarjale zadrugo, ali pa spadale k vasem, če v teh ni več bilo prostora za novo hišo.

Mest v sedanjem pomenu bržčas še ni bilo; vsaj neovržno dokazati se ne dadó.

Hrana. Zraven poljskih pridelkov in sadja so Slovani uživali meso domačih in divjih živali, mleko, sir, jajca in med. Meso se je varilo (kuhalo), pražilo in peklo, pripravljala se je juha, in mnogovrstne so bile

jedi, narejene iz moke. Okus se je boljšal s soljo. Kaša je že tedaj bila otročja paša. Med vsemi jedmi pa je zavzemal prvo mesto kruh, ki se je imenoval hleb. Beseda kruh je nastala pozneje. Slovanska žena je pa tudi znala pripravljati izvrsten kruh, in dober hleb v hiši je bil njen ponos. Bil je pa kruh pri starih Slovanih vse večjega pomena nego vsaka druga reč, seveda izven svetinj. Hleb se je imel v posebni časti; na kak način se je ta javljala, ne vemo nič gotovega; ali da je res, kar smo trdili, dokazuje dejstvo, da se kruh še danes pri vseh Slovanih izvenredno visoko čisla. Gostu, stopivšemu v hišo, se ponudi, kar se v njej najvišje ceni: kruh s soljo. Izmed oprave, ki je pri kuhi služila, imenujemo kotel, lonec, sklede, raženj, žlice in nože.

Najstarejša umetna pijača je bila med, pripravljena iz medu; pozneje sta postala običajna tudi ol (pivo) in vino.

Obleka in noše. Razne obleke smo že našli, ko smo govorili o domačem obrtu; bilo jih je prav mnogo. Kakšna je vsaka bila, o tem se gotovega nič ne ve; sklepati se nekoliko da po izkopanih kipih iz tiste dobe, ki predstavljajo božanstva. Po teh bi stari Slovani bili nosili širokorokavne in črez kolena segajoče srajce, ki so je črez bok s pojasom pasali, pa tudi srajce do pet in suknje, segajoče do kolen, podobne našim. Noge so odevali s črevlji, na jugu tudi z opanki iz živalske kože, polsti, sukna ali ličja, glavo po-

krivali s klobukom. Gotovo pa se je noša tudi izpreminjala, saj traja doba, o kateri govorimo, najmanje tisoč let.

B. Duševna prosveta.

Verstvo. Naši slovanski prastariši so seveda bili pogani. Njih verstvo ni bilo drugega nego obožavanje prirode, v kateri so si vse pojave in prikazni mislili oživiljene ter si v njih ali za njimi predstavljali bitja z umom in čustvom.

Prvotno in ob enem najvišje bitje je bil Svarog. Ustvaril je nebo in zemljo, svetlobo in hudo vreme; iz njega so pa tudi izšla vsa druga bitja, ki so vladala v ustvarjenem vesoljstvu in z njim torej bila v ožjem ali daljšem krvnem sorodstvu. Svarogu je bila skrb le za nebo, za stvari izven tega, toraj tudi za zemljo, so se imela brigati ona bitja, ki so mu bila pokorna kakor otu združniki ali županu župljani. Opomniti nam je, da so se izmed bitij vsepovsod častila le nekatera in sicer gotovo najimenitnejša, druga pa le po nekod; tudi so se v raznih pokrajinah različno poznamenovala.

Ta Svarogu podrejena bitja so bila ali dobra, bogovi, ali zla, besi. Bogovi, ki so se nazivali neumrljive, večne, so vzrok in izvor vsega dobrega, naj se tiče telesa ali duše, zadruga ali plemena ali posameznega človeka. Oni dajajo svetlobo in gorkoto, srečo in zdravje, iz njih izhajajo pesmi, za-

koni in pravo; oni pomagajo, če pritiska sila, ali je zavládala bolezen, ali preti smrt, pa tudi v vojski, da se sovražnik porazi; v tem slučaju pošljejo nanj bese; to pa lahko storijo, ker so mogočnejši od teh. Tako zgodovina n. pr. pravi, da so bogovi na pomoč pritekli Slovanom, ko so se ti borili s Franki. »Franke«, veli, »ustraši bes Strah, a bes Trijas začne jih goniti po bojnem polju.« Bogovi pa so tudi podvrženi strastem ter se jezijo in maščujejo, izročaje dotičnika besom. Zato pa se je človek, kakor tudi zadruga in pleme bogovom priporočal in, da bi je tem gotoveje pridobil, delal obljube. Če je izteklo dobro, se je obljuba izpolnila, in verovalo trdno, da je pomogla. Razjezivši je, jim je daroval, da se je z njimi zopet spravil. Bogovi kraljujejo le topli, svetlobepolni, lepi čas, torej od začetka pomladi do jeseni; tedaj pa prestol, ki nanj silijo besi, nazadnje nekako prostovoljno prepuste tem-le, ki potem vladajo skoz zimo, a se začetkom pomladi, ko je solnčna toplota prodrla, poraženi bogovom zopet morajo umakniti. Tega boja ni konca nikdar. V varstvu bogov so torej polja, travniki in gozdovi, in zrnje in sadje je njih dar. In prav radi tega, ker je, kakor smo videli, vse dobro v njihovih rokah, so se zvali bogovi; kajti beseda »bog« je prvotno, toda istodobno že ne, pomenjala toliko kakor »imajoč vsega dobrega« (danes »bogat«), potem pa tudi osebo, ki vsega dobrega dovolj ima, nazadnje pa še dobro samo. Pri-

merjaj pridevnik »ubog«, v katerem »u« pomenja manjkanje tega, kar pojmuje beseda »bog«; »ubog« je torej toliko kakor »nebog« ali reven.

Domišljija naših pradedov je načrtala življenje bogov in besov podrobno; pripovedovalo se je o vsakem bogu, o vsakem besu in o boju med njimi to in ono in v to verjelo, kakor mi verujemo zgodbe Sv. pisma in katekizemske resnice. Ko so se pokristjanili, so vse to morali pustiti, a pozabili niso. Pripovedovalo se je, seveda bolje tajno, vendar in prenašalo od ust do ust, od roda na zarod, in tako se ohranila marsikatera drobtina poganškega verstva naših prednikov celo do sedanjih dni. Seveda je tekom tisoč let se v toliko ustih izpremenilo to in ono, a tisti, ki staroslovansko verstvo proučavajo, spoznajo vkljub temu v povesti, ki se še tako nedolžna vidi, pogansko zrno. Kar se danes pripoveduje o poganskem verstvu, zovemo bajke (bajati=pripovedovati. Pa tudi marsikateri običaj, ki danes v Slovanih živi, ima korenine v poganstvu.

Tako se n. pr. o stvarjenju zemlje pripoveduje pri vseh Slovanih bistveno enako in to že od pamtiveka, kar opravičuje sumnjo, da je stvar vira poganškega. Po naši slovenski narodni bajki v početku ni bilo ničesar razven boga (Svaroga), solnca in morja. Nekoč se je bog razgrel in se potopil v morje, da se ohladi. Ko je zopet prišel na površje, mu je ostalo za nohtom z dna morskega peščeno

zrno, ki pa mu je padlo nazaj na vodo. To zrnice je naša zemlja.

Tudi kar si narod pripoveduje o stvarjenju človeka, je bržkone bajka. Človek je pre nastal iz kapljice znoja, ki je bogu padla s čela na zemljo. Radi tega je človeku sojeno, da se od rojstva svojega do smrti poti, muči in tuguje.

Kot povzročitelj groma in bliska se je Svarog zval Perun ter v tej lastnosti častil boljše nego kot Svarog. Grom in blisk sta se pri starih Slovanih namreč smatrala za dobra in koristna, ker v pomladi solnce iz zimskih spon oprostita, pa tudi ker povzročujeta, da iz oblakov pada blagonosni dež, in da se po suši in soparici priroda zopet okrepeča. Koliko mil je bil Svarog našim pradedom kot gromovnik Perun, kažejo še zdaj se nahajajoča krajevna imena Perunja ves, Perunji vrh na Slovenskem in slična po vsem Slovenskem, potem osebno ime Perun po Slovenskem, Češkem in Poljskem, nadalje slovensko in hrvatsko ime Perunika za ono veliko rožo z gomoljastimi koreninami, sabljastimi listi in modrim cvetom, ki jo sade po naših vrtih, in še to in ono, kar se je Perunovega iz pradavnosti ohranilo. Bil mu je, če ne povsod, pa vsaj deloma, posvečen četrtek, med rastlinstvom pa sta mu, kakor vemo, bila sveta hrast in leska.

Izpregovorimo še kratko o drugih bitjih. Najvišja bogova sta bila Solnce in Ogenj, sinova Svarogova ali Svarožiča. Prvi je bil

vir svetlobe in gorkote, torej pogojev vse zemske rasti, in vsled tega, ker so naši pradedje v prvi vrsti bili poljedelci, tudi vsega blagostanja. Solnčni bog premaguje mrzlo, temno zimo in je potemtakem ustvaritelj leta, ki ga deli v letni in zimski čas. Ljudstvo ga je izmed vseh bogov ljubilo najbolje, bil pa je tudi ljubljeneč svojega očeta Svaroga. Zvalo ga je tudi Daždboga, t. j. boga, ki daje. Sicer iz staroslovanskega verstva posnamemo, da so se prošnje zastran tistih darov, ki jih deli Solnce, prednašale tudi drugim bogovom, in da so ti nosili poleg svojih imen tudi priimek solnčnega boga.

Mlajši brat Daždbogov je bil Ogenj; dokaz, kako visoko so Slovani ta nebeški dar čislali; brez ognja res človeku ni živeti. Najmlajši pa je bil Mesec.

A imeli so ti trije bratje tudi sestre: Danico in Zoro. Ta-le se slika kot lepa deklica; tako je lepa, da »Solncu plete lasé in Mesecu meta dvore«. Bratu Solncu tudi v jutro spremlja iskre konje in jih zvečer zopet sprejema. Mesec, Danica in Zora so se častili le pri južnih Slovanih, vsaj pod temi imeni.

Poleg navedenih nebesnih teles so Slovani še častili zverokrog, to je onih dvanajst sozvezdij na obzorju (oven, bik, dvojčki, rak itd.), ki jih solnce v enem letu prehodi. Njih slike so vrezavali v posode, iz kojih so pili, in v nakrasnino, ki so jo nosili na sebi. Tudi se nam ne zdi odveč

opomniti, da so verovali v zvezo in odnošaje med ljudmi in zvezdami. Mislili so, da ima vsak človek na nebu svojo zvezdo; kadar jo najde, pade ona z neba, a on sam mora umreti.

O solnčnem bogu sta nam med drugimi znani dve posebno lepi bajki, hrvatsko-slovenska in bulgarska, ki se razlikujeta le v malenkostih. Ker se druga vidi prvotniša, hočemo se, podavaje vsebino, držati nje. Mati Slavka je imela hčerko imenom Grozdanka, ki je bila lepa čez vse. Ko se ta nekega jutra po vrtu šeta, jo zagleda princ Solnce in se tako zamakne v njeno lepoto, da tri dni in tri noči drhti pred njo in ne zahaja. (Grozdanka=pomlajena zemlja). Solnce se zakolne, da noče več razsvetljevati vesoljstva, če deklice ne dobi. Na prošnjo njegove matere dovoli nebesni vladar (Svarog) poroko ter določi, kako se ima Grozdanka vzdigniti z zemlje v nebo. Ravno na Jurjevo (začetek pomladi) spusté zlato zibel (oblak) na zemljo. Vanjo se vsede Grozdanka in ziblje. A kmalu jo zagrne temna megla in jo v zibelki potegne kvišku. Mati Slavka joka in vzdihuje rekoč: »Devet let sem te redila, Grozdanka, devet let ne smeš govoriti niti s tastom niti s taščo niti z ženinom.« In res Grozdanka ni devet let govorila z nikomur. Solnce pa, videč, da je Grozdanka nema, izbere si drugo nevesto in določi, da je Grozdanka pri poroki svatevca. Pri tej priliki je svetila in zamišljena užgala nevestin pajčolan. Ta pa jo kolne slepico in

nemico, a zdaj izpregovori Grozdanka, in to je Solnce tako razveselilo, da se od nove neveste poslovi in se poroči z Grozdanke.

Ne smemo se čuditi, da se pomlajena zemlja predstavlja kot žensko bitje. Slovani so si tudi mislili ženska božanstva, o katerih bomo pozneje še govorili. Gotovo so častili boginjo zemlje, ki se pa tukaj ne imenuje s pravim imenom; ime Grozdanka je pozneje izmišljeno. Taka boginja je bila tudi Svarogova žena, o kateri pa nič gotovega ne vemo. Solnčni bog je v naši bajki princ; tudi to ni nič posebnega. V daljnem duševnem razvitku so si namreč naši prastariši prirodne prikazni, v katerih so si poprej mislili delujoča božja bitja, predstavljali v človeški, da celo tudi v živalski podobi. Seveda je vsled tega danes marsikatera prvotna bajka videti kakor pravljica, pripovedka, legenda, ali tudi kakor živalska pravljica.

Kakor vsi staroveški narodi, tako so tudi naši pradedje mislili, da tvarjajo svet: vzduh (zrak), voda, zemlja in ogenj. O zadnjem smo že govorili; prvi trije elementje pa so se oboževali v Triglavu, ki je vladal trojim carstvom: vzdušnemu, zemskemu in morskemu oziroma podzemskemu in v to znamenje imel tri glave; vrh tega se je častil tudi kot solnčni in vojni bog. Da bi bilo na istoimenem prvaku med našimi gorami stalo kedaj kako svetišče, posvečeno temu bogu, ni res. Čisto, vedro vzdušje pa je bilo še posebej oboževano v Svetovitu. Svetovit je

nosil na lepo vzrastlem telesu celo štiri glave, da je gledal na vse strani sveta in vedel za vse, kar se je godilo; v eni roki je držal rog, znamenje rodovitnosti, v drugi lok, in bil torej tudi vojni bog. Bog domače živine in varih pastirjev je bil Veles, ki je pasel oblake (čredo) po nebesni poli; pod njegovim okriljem so tudi stali proroki, vedeževavci, pesniki in pevci. Ime Velesovo za vas na Kranjskem s tem božanstvom ni v nikakšni zvezi. Dasi se je malone vsak bog častil tudi kot vojni, so stari Slovani imeli vendar posebnega boga, v katerem so bile poosebljene čast, pogum in moč, in ki jim je v vojskah pomagal do zmage, to je bil Radegost. Mladeniški junak je nosil na prsih bikovo glavo, nad obilnimi kodri labuda z razprostrtimi krili, v roki pa vojno kopje (sulico). Tudi dobri vetrovi so bili sprejeti v krog božjih bitij.

Izmed ženskih božanstev imenujemo le poosebljeno pomladno zemljo, Vesno, ki je bila ob enem boginja mladosti, lepote, rodovitnosti in ljubezni, in Devo ali Devano, boginjo poletne rodeče zemlje. Bržkone je ta-le bila boginja zemlje sploh in med ženskimi božanstvi to, kar Svarog med bogovi. V njenem carstvu so se rodile duše ljudi, in sem so se vračale po smrti; čiste duše nedolžnih otrok je pa »dobra mati Deva« (zemlja) nosila v rajske višine. Vesna pa je bila zaročnica in žena pomladnega Solnca, ki jo je rešilo zimskih spon, in spoznamo torej v njej lepo Grozdanko.

Besi so bili ona bitja, iz katerih je izviralo vse zlo: sovraštvo in nesloga, bolezen in revščina, črni oblaki in nevihta, nesreča v boju in drugem poslu, povodnji in potresi; oni so gospodarji zimske prirode z mrazom in temo, podložni pa so jim tudi oni duhovi, ki čuvajo rude in zaklade, skrite v zemlji. Njih vlada traja le zimski čas, in kar delajo, delajo z dopuščanjem svojega stvaritelja in višjega gospoda, Svaroga; Solnce jih porine s prestola.

Trjasa in Strahú smo že imenovali; povzročitelj hude ure je bil Stribog. Med besicami je prvačila Morana, oblastnica zime in smrti. Predstavljala se je v podobi bele žene. Zemljo je zagrinjala v temo in okavala z deveternim ledom, ki ga Solnce ni moglo prebiti več mesecev, dokler namreč se ni probudil Perun, ki je z gromom in bliskom razbil ledene okove ter spustil na zemljo prvi pomladni dež. Kakor za prirodo, tako je Morana tudi za človeka pomenjala smrt, in življenje na tem svetu so stari Slovani lepo imenovali pot od Vesne do Morane. V prvi dobi je človeku zvesto na strani Vesna, ki mu, osrečevaje ga s svojo ljubeznijo, dela življenje veselo in prijetno; a čim dalje, tem bolje ga zapušča, dokler ga nazadnje ne-bogljenega ne sprejme v svoje naročje neizprosna Morana, o kateri med Čehi še danes živi prislovica: »Proti Mořeně není kořene«.

Za božjimi in besjimi bitji so stari Slovani še verjeli v polbogove in polbese, t. j. v bitja

nižje vrste od prej opisanih. Tudi teh se hočemo spominjati. Med prvimi se nahajajo vile, rojenice ali sojenice, in pa takozvani dedi (šetki, šotki), t. s. varihi hiš, zadrug in plemen, med zadnjimi Jagababa, Bes, Ved, povodni mož, Čatež in škrat.

Vile se nahajajo v treh elementih: v vzduhu, na zemlji in v vodi, ter se po tem delé v vzdušne, zemske in vodne. Vzdušne so vse in vsikdar dobre, ker se od zgoraj človek nadeja vedno dobrega, zemske zdaj dobre, zdaj zle, kakor se na zemlji tudi vrsti dobro in zlo, a vodne malone vselej zle. Še danes si ljudstvo pripoveduje, da so vile krasne žene, vedno mlade, bledih lic in zlatih las, ki jim niz čelo in črez pleča vise do zemlje. Telo jim je tenko ko jela, lahko kakor ptica, ogrnjeno v snežnobelo dolgo obleko, in ima krila, včasih celó zlata. Njih oči sevajo kakor solnčni žarki, in glas je tako mil in blagozvočen, da onega, ki je le enkrat ga slišal, boli srce od miline, dokler živi, in da človeškega glasú več slišati ne more. In kdo je vilo le enkrat videl, po njeni krasoti toliko hrepeni, da v žalosti gineva, dokler ne umrje. Le redki, krepostni ljudje, ki, ali po slučaju ali po vilah samih pozvani, dojdejo v vilinsko kolo, morejo brez pogibeli občevati z njimi. Ti se od njih nauče marsičesa in postanejo, dasi njim one priobčijo svojih znanosti le majhen del, vendar silno učeni in modri. Vile so tudi modre prorokinje, vedeževavke in zdravnice ter morejo človeka nadariti z vsa-

kim blagom. One umejo razne umetnosti, kujejo meče, s kojimi je možno presekati železo in najtrši kamen, grade na mah bro-dove in gradove, kakoršnih svet še ni videl, darujejo divne konje, ki jim na zemlji ni para, ter morejo probuditi vetrove, burjo, dež in točo. Poštenim, vzlasti junaškim ljudjem so vile velike prijateljice. Kdor se z njimi po-brati ali posestri, blagor mu! V vsakem boju nadvlada, in časar se loti, vse mu gre po sreči.

Vzdušne vile stanujejo v zvezdah in oblakih, kjer imajo svoj grad iz zlata, okin-čan s skrlatom in biseri. Tam se igrajo z bliskom in gledajo dol na nas; tudi se spu-ščajo na zemljo, da prorokujejo ljudem, jih branijo pretečega zla ali varujejo hudobnih vil.

Vile zemske so v vsem podobne prej-šnjim, samo da imajo kozje parklje ali konjska kopita, ki je pa pod dolgo obleko skri-vajo; ločijo se v gorske in poljske. Prve se rode na gorah in imajo svoje krasne dvore v razsežnih špiljah ali jamah. Rade love zver po planinah, zato imajo ostre puščice; vrh tega se bavijo s petjem, sviranjem, plesanjem kola i. dr. Kadar so dobre volje, obiščejo tudi ljudi, se menijo z njimi in so jim do-brohotne; kadar so pa zlovoljne, takrat pa pošljejo človeku rade kako nesrečo: ali ga omamijo, da v gozdu zajde, ali ga oslepé, ohromé ali pa ceio na drobne kosce raztrgajo. Včasih si napravijo tudi med seboj vojsko; tedaj se vpitje in žvenketanje orožja po pla-

ninah tako razlega, da odmevajo gore in se stresa zemlja. Vile poljske so gorskim enake, samo da bivajo na poljih in ravninah. Hodijo po pašah in plešejo na razpotjih, včasih se vsedejo in si češejo zlate lase. Sploh so dobrotljive, a že silno redke. Bili so zlati časi, ko so se vile izprehajale po poljih. Ljudje so bili z malim zadovoljni, srce vseh je bilo eno, volja ena, en zakon, en običaj; polja pa so rodila čisto pšenico in drug živež brez truda in znoja. Tedaj so vile ljudem pomagale na polju delati in hiše staviti. Odkar pa so se ljudje izneverili starim krepostim, odkar so pastirji opustili piščali, tamburo in petje in namesto tega jeli na pašah upiti in kleti in z bičem pokati, odkar ljudje celo iz pušek streljajo in se narodi preganjajo, od onda so izginile vile iz naših logov in pobegnile Bog ve kam v tuje dežele.

Tudi vile vodne so dvojne. Prve, na pol ribe, na pol deklice, živé osobito v morju in in se zato zovejo morske deklice. Druge stanujejo v rekah, jezerih in studencih in se imenujejo vile povodkinje. Vodne vile vabijo mladeniče na vodo, ne da jih obdarijo, nego da jih potegnejo k sebi v globočino, od koder so ne povrnejo nikdar več; vile tudi vodo zastrupljajo, da je smrtonosna, in ne morejo trpeti, če jim kdo vodo skali. O jasni mesečini prihajajo na površje, plešejo po valovih in bregovih in prepevajo. Če jih kaj razsrdi, pa skalijo vodo in vzbudijo tak vihar, da se valovi kar mečejo in v bližnjih gozdovih

drevje lomi. Gorje tistemu, ki bi se v takem času po vodi vozil!

Med slovenskim narodom se o vilah še vedno pripoveduje jako mnogo; vsak kraj ima svoje bajke ali pravljice o njih. Tako so tudi na Štajerskem v vsaki slovenski hiši znane. Ob Sotli se pripoveduje, da se v Rožni loki (ob potoku, ki teče v Sotlo) v jasnih nočeh vile kopljejo in si prepevajo. Človeka ki jih pa zalezuje in posluša, ulove in mu oči izkopljejo. Neka deklica, ki jim je pri kopanju bila dragoceno obleko pobrala, je drugi dan plavala mrtva proti Sotli. V Zdolah pravijo, da so v jami pod Veliko pečjo svoje dni bivale ajdovske žene, ki so k ljudem na njivo zahajale in je opominjale, kdaj naj ktero delo opravljajo. Zato so jim pa morali ljudje mleko k jami donašati. V jami je še sedaj polna kad zlata, na kateri sedi črn maček. Tudi v Tavžičevih pečeh v Lehnu, v župniji sv. Lovrenca v Puščavi so vile svoje dni stanovale itd. (Pajek: Črtice.) Imenujejo se pa različno: bele, ajdovske žene, božje, morske deklice, gospodične, divja, bela dekleta in tudi vile. Na Zgornjem Koroškem jim pravijo svete, čestljive žene, na Spodnjem Koroškem žalik-žene, in se tako tudi imenujejo velike divje čeri pred goro Žingarco v Rožni dolini, gotovo ker v njih bivajo, oziroma so bivale.

Naši pradedje so izprevideli, da je človeško življenje popolnoma v božjih rokah, in vsled tega je njih vedno bodri duh ustvaril

tudi tako božanstvo, ki so mu pripisovali vso usodo zemeljskega bivanja, pa tudi srečno ali nesrečno smrt. Razločujoči pa od zibeli do groba tri glavne momente: rojstvo, življenje in smrt, so si predstavljali tri višja bitja, katerih prvo nit človeškega življenja osnuje, drugo dalje prede, tretje pa prestriže. Imenovala so se pre Dolja (tudi Čestka), Liha in Soda; bila so sestre, lepe device, večno mlade in belo oblečene, torej vile. Ko se dete narodi, stopijo s svečami (podoba življenja) v rokah v hišo, da novorojencu »sodijo« ali določijo usodo, t. j. kakšnega stanu bode, kaj bo doživel, pred vsem pa, kedaj in kako bo umrl. Radi tega so je skupaj zvali rojenice ali sojenice. Med tem ko sodijo, se človeku na nebu prižge njegova zvezda, ki premine, kadar človek umrje. O rojenicah se še danes v slovenskem narodu mnogo pripoveduje. One so nevidne, redkokedaj jih sliši in opazi mati sama, ponajvečkrat jih sliši berač, ki je slučajno došel pod ono streho, ali pa tudi hlapec. Sodijo tako-le; najprej izrečeta prvi dve, kaj detetu prisodita, nazadnje pa tretja izrek sester ali celo ovrže, ali le nekoliko izpremeni ter mu da določno obliko. Kar ta pove, to obvelja in je neizpremenljivo. Vendar je človeku mogoče, osodo svojo, če je neugodna, s pomočjo molitve in žrtev ublažiti, oziroma izpremeniti v ugodno. Vrh tega se je še na vse mogoče druge načine skušalo, dete, ki si samo ne more pomagati, pred usojeno mu nesrečo obvarovati.

Po rojstvu se je skrbno obvezovalo, da bi mu zla sreča ne mogla škodovati. Ker pa so se odrasli bali, da bi se s takim dejanjem rojenicam zamerili, skušali so njih naklonjenost pridobiti po darilih, ki so jim je poklanjali, privezuje je k telesu detetovemu. Darila so se vsako leto na rojstni dan obnovila. Ta običaj se je zval rešitev. Darila so se ohranila še v dobi krščanstva, samo da so se zdaj dajala slavljencu; sicer se pri nas darovi dajejo navadno na godovni dan, ali to le, ker je vsled cerkvenega vpliva, vsaj pri nas rimskih katoličanih, godovni dan rojstvenega nekako izpodrinil; vendar izraza »vezilo« za darilo ob godovnem ali rojstnem dnevu in »rešitev« za dan sam rabita še danes. Tudi utegne povijanje malih otrok izvirati iz poganskega obvezovanja. Matere seveda pravijo, da to store, da otrok dobi ravne ude; pa brezdvomno je človek že davno opazil, da imajo živali, ki se gibljejo prosto, brezizjemno najbolj ravne in zdrave ude. Tudi se materam prvo dobo po rojstvu ni bati, da bi se dete, če tudi ima ročice in nožice proste, kam skobacalo ter padlo; in vendar ga tako močno zavijajo. Poganska je še tudi navada med ljudstvom, postavljati, kadar se dete rodi, jedi, vsaj kruha in vina in košček mesa na mizo, da je dete potem srečnejše, kakor se pravi. Rojenice so namreč užaljene, če se jim, stopivšim v hišo, ne postreže. Tudi še naš narod zdaj veruje, da je človeku že naprej vse uso-

jeno; zato pa se tem bolje zaupno ozira v milost božjo, trdno nadejajoč se, da si jo po molitvi in otroški udanosti nakloni. Zanimivo je tudi, da je v slovenskih pravljicah o rojenicah usod navadno neugoden. Kako bi tudi Slovenec, ki je, v svojo in svojega naroda preteklost se ozirajoč, gledal le trpljenje, mogel nadejati se, da čaka velika sreča novorojenega rojačka?

Že prej smo neke rekli, da se je za služnim hišnim otcem, starejšinam in županom še po smrti dajala čast; uvrstili so se med polbogove in izročilo jim varstvo nad hišo, zadrugo oziroma plemenom; zvali so se dedi, šetki ali šotki. Duh dedov je vedno čuval nad onimi, med katerimi je bil živel, in se za njih blaginjo neprestano briga. Vsaka hiša, vsaka zadruga in vsako pleme je imelo patrona ali božjega variha v dedu, ki mu je predlagalo želje in prošnje ter prinašalo žrtve. Iz lesa, najčešče iz lipovega, so se narejali kipi dedov in v izbi postavljali na že označenem najodličnejšem mestu, ki se je smatralo za sveto; kdor je vstopil, se je imel najprej pokloniti domačim dedom, in kdor bi bil tako svetinjo oskrnil, zadela bi ga bila najhuja osveta. Brez dedov se ni storilo nič; bili so svedoki pri posvetovanjih in pogodbah, pri zarokah in svatbah, in kadar je otec zaročenca blagoslavljal, je stal pod dedovim kipom ali takega držal v roki. Pri selitvi, če je take bilo treba, je otec, oziroma starejšina dedov kip naložil na ramena in

ga slovesno prenesel na novo mesto; le tam je bila prava domovina, kjer se je nastanil ded, kjer je bil njegov kip. Če je kdo umrl, se je reklo, da ga je ded vzel k sebi. Naši prastariši še kot kristijani dedov dolgo niso mogli pozabiti, in še celo med nami se nahajajo njih sledovi. Ali ne spada sem tudi reklo »se drži ko lipov bog«, ki ga je med našim ljudstvom prav pogosto slišati?

Med temnimi silami imenujemo najprej J a g o b a b o; bila je sicer pri južnih Slovanih manje znana, ali smatrala se je po pravem ona za vzrok in vladarico zime, kajti Morana se je v prvi vrsti brigala za telesno smrt. Največja sovražnica Deve se je predstavljala kot stara, grda ženska, ki ponajveč hodi z Morano ter se hrani z mrličji, ki je ji ta izročuje. Koder Jaga baba hodi, tam zemlja zdihuje, vetrovi tulijo, zveri rjovejo in se domača živina v stajah skriva.

O B e s u se nič gotovega ne ve; nekateri strokovnjaki ga imajo celo za prvaka temnih sil.

Solnčne in lunine mrkove je povzročeval V e d.

V mokrem elementu je poleg vil tudi bival p o v o d n i m o ž; v globočini ima svoj grad iz čistega kristala in včasih pogleda čez vodno gladino, včasih pa tudi stopi na suho ter, najčešče izpremenjen v mladeniča z rudečimi hlačami, zeleno suknjo in rudečo ali zeleno kapico, hodi med ljudmi, kjer se ga ošabna, gizdava dekleta imajo najboljše bati;

kajti prilizuje se njim, najčešče na kakem plesu, in jih plesaje potegne za seboj v vodo, od koder jih ni več. Če se prikaže le nad vodo, je velikanski, ves kosmat in zelen; vse na njem je zeleno: lasje, brada in obleka, kolikor je je videti; od pasa dol je pa menda riba. Tudi otrokom je v strah, in še danes jih matere radi strašijo s »povodnim možem«, »gestrinom« ali »mukom«, kakor se tudi imenuje, ki nepokorne in razposajene vlačí v vodo.

Čatež biva v gorovju, je pol človek pol kozel, in sicer dol od popka, srednje postave, bolj starovičen in ne povsem zloben. Maščuje se le nad tistim, ki ga draži; razjezi ga pa najbolje, če ga kdo oponaša, kazaje mu takozvanega osla, t. j. stegnjen kazalec in meziniec ob skrčenih ostalih prstih; na nagajivca vali tako silne pečine, da se pode-rejo hiše, pod goro stoječe, in se živina pogrezne v globoka brezdna.

Skrivnostni gozd je domišljijo posebno budil in vsled tega, kakor smo videli, bil domovje mnogim nadzemskim bitjem; ali pravcati gozdni duh je bil »škrat« (škratelj), majhen, bel, prijazen in silno uren deček, ki v svoji šegavosti človeku kaj rad nagaja, se mu posmehuje in oponaša njegov glas (jek), a prav žalega mu vendar ne stori nič. Po skalah rad pleše ali se po kakem strmem robu vrti; kadar pa kje človek tako brez skrbi tja v nemar hodi, vleže se mu nagloma pred noge, da se ta izpodtakne in

pade. To mu je v veliko veselje. Včasih tudi zajde v žito in drug sadež, zvečer pa rad prihaja v hiše, da dobi jedi. Če je človek jezen, skoči škrat pred njega in se mu zlobno reži, kažoč svoje bele zobe. Kadar pa ga misli udariti, ga več ni, roka pa se je nasadila na kak trn. Kadar jočeš, se škrat samega veselja grohota, kadar pa se ti smeješ, se on bridko joče. Oblečen je v pisano suknjico, ki mu sega do kolen; na glavi pa ima rudečo kapico, nekoliko na desno uho nagnjeno. Škrat ve za vse podzemeljske zaklade in jih tudi človeku daje, ki ga je ujel ter mu zapisal svojo senco; za dušo ne mara. Torej bi ne bilo tako napačno, z njim se sprijazniti, toda ujeti ga je jako težko. Misliš, da ga že držiš, ali ta hip se ti izmuzne, odskoči in se ti od daleč reži, češ, ulovi me, če me moreš. Zaradi majhne postave mu pravijo tudi malik.

Videli smo, da je pri poganskih Slovanih vsa priroda bila polna nadzemeljskih bitij, in da je vsak pojav izviral iz njih. Čutili so naši prastariši torej resnico, da je vse, kar je, od Boga, in da se vse, kar se godi, godi le z njegovo voljo, ali spoznavali te resnice niso prav, ker so namreč bili pogani. Napolnjevalo pa je, kakor to vidimo pri vsakem poganskem narodu, koprnenje po pravem spoznanju tudi njih srce; utešilo se jim je.

Slišali smo doslej, katera in kakšna božja bitja so si naši prastariši predstavljali; zdaj pa še, hočemo izvedeti, na kak način so je častili;

izpregovoriti nam bo torej še nekaj o staroslovanskem bogočastju.

Bogovi so se pred vsem častili z molitvijo in z žrtvami. Kdor veruje v božje bitje, od katerega se čuti zavisnega, mora in hoče z njim duševno občevati, bodisi da mu predloži kako prošnjo, bodisi da ga za sprejeti dar zahvali, bodisi pa tudi, da mu, sledeč nekemu nagonu, v svesti svoje ničevosti daje čast; zatorej moli. In tako so molili tudi stari Slovani. Opravljali so molitve ali posamez ali skupno, in sicer ognjiščani vsak dan, zadružniki in župljani pa le včasih. Molitve so se govorile ali pa tudi pevale.

Pobožnim srcem pa sama molitev ni zadoščala, dajali so se bogovom še darovi, ki so se zvali obeti ali žrtve. Kot take so najbolj običajne bile živali, vzlasti goveje in ovce, pa tudi poljski pridelki. Kakor molitve, tako so se tudi daritve opravljale posamez in skupno; pri zadnjih se je vsikdar tudi molilo in pevalo.

Posebnih templov vsaj v naši dobi pri Slovanih še ne nahajamo; žrtvovalo se je doma v hiši, v gradu, v logih, kaj rado pa na gorskih vrhovih, s katerih se je moglo gledati na širno obzorje. Treba je bilo le dvojnega: božjega kipa in pred njim stoječega žrtvenika, na katerem so se darovi sežigali. Pri žrtvovanjih v hiši je služilo ognjišče, ki ga je staremu Slovanu ta svrha posvečevala še celo posebno. Če je žrtvenik

stal pod milim nebom, je bil kip navadno pritrjen ob kako drevo.

Opravljali so daritve hišni očetje, starejšine in župani ter se kot taki zvali žreci; posebnih duhovnikov in duhovniškega stanu potemtakem ni bilo. Opravilo se je vršilo po določenem obredu, ki nam pa ni znan. Vemo le toliko, da so, dočim je žrec daritev opravljal, za njim zbrani pobožniki, z obrazom obrnjeni k ovenčanemu kipu, skupno govorili določene molitve, oziroma popevali določene takozvane obredne pesmi, vrh tega še uprizarjali igre in plesali; pri količkaj imenitnejših daritvah so tudi pobožniki sami bili ovenčani. Znano nam je še, da so se pred kipi, nahajajočimi se pod milim nebom, darovi tudi kar polagali na zemljo.

Obredne pesmi so se pevale leto za letom enako in se torej ljudstvu v spomin vtisnile prav globoko; vsled tega so se njih posamezni odlomki, seveda bolj ali manj izpremenjeni, ohranili sem dol v naše dni. Dobili so tudi drugo svrho, največ jih služi kot zagovor; tako se namreč imenuje tisti rek, ki se ima govoriti pri čaranju (copranju), in ki po svoji čudapclni moči stori človeku prirodne sile uslužne. Evo takega zagovora, na katerem vidimo staro pogansko obliko še prav dobro ohranjeno, in ki je bil del obredne pesmi, s katero je Slovan prizival Svaroga, otroke in vnuke njegove; glasi se: »Ti, nebo, slišiš! Ti, nebo, vidiš! Zvezde ve jasne, pridite v čašo svatbeno, a v moji čaši bodi

voda iz zagovornega studenca! Mesec ti krasni, pridi v mojo klet (hišo)! Solnčece ti privoljno, izidi na moj dvor!« Iz teh besed nam je kolikor toliko mogoče spoznati vsebino in značaj bogočastnih pesmi naših poganskih prastarišev.

Bogovom se je dajala čast ob vsaki dobi, bili pa so še vrh tega tej svrhi posvečeni posebni dnevi, prazniki. Ker je vse verstvo bilo obožavanje prirode, so se v prvi vrsti kot prazniki obhajali tisti dnevi leta, ob katerih so se redoma opazovale glavne prirodne izpremembe. Te pa povzročuje solnce, in tako so se podale štiri velike praznične dobe; prva, ko začne dan zopet rasti, o našem božiču, druga, ko sta dan in noč enako dolga, ali ko se začenja pomlad, tretja, ko solnce stoji na nebu najvišje in sije najdalje, o kresu, in zadnja, jesenska, ko sta dan in noč zopet enako dolga. Okoli naših binkošti, torej koncem maja ali začetkom junija, ko je priroda dospela največji kras, se je Vesni na čast še vršila velika pomladna svetkovina, ki se je zvala letnice. Slovenci smo, pokristjanjeni, to besedo vzeli za veliko noč.

Izmed navedenih petih praznikov se je najbolje slavil zimski; obhajalo se je rojstvo Svarožiča (Solnca), delitelja zemskega blagoslova. Skoz dvanajst dni se je molilo, darovalo, igralo, plesalo in prirejalo to in ono, kar le more Svarožiču biti v čast. Tisti trenutek pa, ko dan začne rasti, ko se namreč

Svarog rodi, se pomešata preteklost in bodočnost, se duše umrlih vidijo z dušami nerojenih, in je nebo odprto. Veleskrivnosten trenutek je bil to.

O prvem pomladnem prazniku se je proslavljala zmaga poletja nad zimo, bogov nad besi, Vesna se je probudila, in svetlobepolno, toplo polletje je bilo otvorjeno. V pijanosti veselja se je podoba Morane zanesla iz sela ter sežgala.

Kres je bil poleg zimskega praznika največji; imel je, dasi se o njem »dan obesi«, vendar vesel značaj. Solnce se je namreč slavilo kot na vrhuncu svoje krasote. Običaji ljudstva so večinoma bili v zvezi z ognjem in odtod izvira, da še danes na Janževo kurijo »krese«, na Koroškem vrh tega spuščajo ognjena kolesa s hribov.

Med temi glavnimi prazniki je bilo še veliko število drugih svetih dni, o katerih so se slavili ostali bogovi; vrh tega se je še v vsaki hiši, zadrugi in v vsakem plemenu slovesno obhajal spomin na dede.

Naši prastariši so vedeli, da človek sestoji iz telesa in duše, in da je njiju ločitev smrt. Na telesu se je prisotnost duše poznala na tem, da je človek dihal, in odtod ime »duša«, ki pomenja toliko kakor »dihajoča«.

Vendar more duša, tudi kadar človek spi, iziti iz njega, sprejemati razne podobe in se zopet vrniti. Duša hudobneževa rada drugega človeka v spanju napada, mu sesa

kri iz prsi in ga, sedeča na njem, davi. Ker se je mislilo, da to povzročuje Morana, se je temu zlemu duhu rekalo Mora, in še danes se pravi, da Mora prihaja spečega sesat in davit.

Ko se je v smrti duša od telesa ločila, živi brez njega dalje in je neumrljiva. Po smrti prične novo življenje in gre ali v raj ali v pekel. Čista duša išče raja v obliki belega goloba, seveda nevidnega, grešna pekel v obliki črne ptice; odtod psovka »črna duša« za zlobnega človeka.

Raj ali nav, kakor se je tudi rekalo, se je mislil za ozračjem na nekem krasnem otoku, polnem cvetočih travnikov, bujnih polj in zelenih gozdov; tukaj je večna pomlad, domuje le sreča, zadovoljnost in veselje in se ohranjuje za kraljevanja besov prirodno življenje; tukaj tudi bivajo duše onih, ki še niso rojeni; semkaj pa tudi prihaja Solnce po storjenem dnevnem delu počivat. Na potu v raj morajo duše pravičnikov, ko so ozračje preplule, še prestopiti most, za katerega se je smatrala mavrica oziroma rimska cesta.

Pekel se je mislil nekje med zemljo in nebom in kot kraj večnega groznega trpljenja; bržkone je bil tudi dom besov.

Kar smo zdaj rekli o življenju na onem svetu, nam dokazuje, da so Slovani bili prepričani, da se po smrti dobro plačuje, hudo pa kaznuje.

Kadar je človek umrl in »duša skozi grlo izletela«, se je še nekoliko časa, največ

poletajoč po bližnjem drevju, potikala okoli hiše, in sicer tako dolgo, dokler truplo ni bilo spravljeno. Med tem se je vršila dolga vrsta obredov. Truplo se je ali pokopalo ali sežgalo; bila sta istodobno običajna oba načina; v enem plemenu so se mrličii dosledno pogrebali, v drugem sežigali.

Pokopavalo se ni na skupnem kraju, ampak blizu hiš, pa tudi na gorskih vrhovih. Mrliča so oblekli in sploh opravili, kakor da bi imel nastopiti dolgo pot, dajali mu torej tudi obilo brašna t. j. jedi in pijače v grob, vrh tega razno orožje in še tiste stvari, ki jih je pokojni najraje imel. Na grobu se je zemlja navrhovabila v holmček ali takozvano gomilo, da se je vedelo, kje rajnik leži.

Sežigali pa so se mrličii na gromadah, pa tudi na ladijah in čolnih; v zadnjem slučaju je zgorelo tudi plovilo, in ves pepel se je pogreznil v vodo. Ako pa se je sežiganje vršilo po gromadi, se je pepel skrbno zbral, dejal v posebno posodo, žaro, in ta-le v zemlji pokopala.

Ker se je mislilo, da se po smrti zemsko življenje na onem svetu nadaljuje, so se, če je umrl mož, ovdovele žene navadno dale na gromadi sežgati, da so svojemu dragemu mogle slediti.

Po pogrebu, oziroma zapalitvi se je prirejala bojna igra, takozvana trizna, ki se je končala z obilnimi gostmi; te-le so se imenovale strava, danes jim med Slovenci pravijo karmine, pa tudi, ker se ohhaja

sedmi dan, sedmina. Strava ni bila povsem žalostna; poleg žalobnih pesmi so se popevale tudi vesele; kajti pokojni je šel k svojcem, ki se na onem svetu zbrani radujejo, in število tistih pomnožil, ki ostavljenim pošiljajo iz krila svetlega boga varstvo in pomoč.

Kako ni treba jokati za rajnkimi, nam pričuje stara hrvatska pesem, ki je slična z rusko; vsebina ji je ta-le:

Mati je izgubila edino dete in se ni mogla utolažiti. Nekoč je v spanju videla dolgo vrsto otrok, ki so s svečicami v rokah šli mimo nje; vrsta je že nehala, a svojega ne zapazi. Zdaj pride tudi on, vendar druge komaj dohaja, ker nosi velik vrč, in srajčica mu je vsa mokra. Mati zavečí in ubogo svoje dete pritisne k prsim. To ji pa odgovori: »Mama, tvoj objem je vroč, vendar ne jokaj! Jaz moram tvoje solze zbirati v ta vrč; glej, kako je poln, in srajca mi je vsa mokra od tvojih solz!« Mati ni več plakala za detetom.

P r a v n e r a z m e r e. Med Slovani je vladala stroga enakopravnost; plemenite rodbine so sicer uživale višje spoštovanje, a niso imele nikakih predprav. V zborih so bili vsi glasovi enakovejavní, in sodnijskemu odloku se je moralo ukloniti vse. Ženske so se, kakor smo že spredaj rekli, smatrale za enakovejavnne z moškimi, one pa so se tudi z njimi udeleževale vojsk.

Vendar Slovanom tudi **r o b s t v o** ali suženjstvo ni bilo tuje; sprejeli so ga nam-

reč pozneje po zunanjem, zlasti germanskem vplivu. Sužnji so jim bili prvič zajetniki, drugič pa tisti, ki so bili radi kakega zločinstva na to družabno stopnjo obsojeni. Toda zajetniki so ostajali v suženjstvu le določeni čas; ko je ta bil potekel, se jim je dala prostost, ravnalo se je ž njimi kakor s prijatelji, da, bili so celo sprejeti v kolo ognjiščanov, če se niso raje vrnili v domovino; v zadnjem slučaju so se pač morali odkupiti. Kar se tiče ravnanja z zajetniki, ga ni bilo naroda, ki bi bil postopal toli človeško in plemenito.

Stalne uredbe in zakone so Slovani imeli že spradavna. Ohranjevali so se napisani na deskah, ljudstvo pa jih je nosilo v spominu. Da je to bilo laglje, pomnilo si jih je v obliki pesmi in prislovic.

Pravno oblast je izvrševal starejšina oziroma župan, v večjih stvareh pa zadnji le s sodnim odborom, ki ga je pleme določilo izmed tistih, ki so bili na glasu, da zakone najboljše poznajo. Pravzaprav je po natančnem preiskavanju in zaslišanju prič sodbo izrekel zbor, in župan jo le razglasil; ali ni dvoma, da je pri sklepanju sodbe njegova beseda bila tehtna. Zakon je bil zločincem, zlasti tatovom, ubijavcem in morivcem jako strog. Poleg druge pokore se je naloževala še odškodnina. Običajna je bila tudi prisega; rotili so se pri tej bogovi od Svaroga dol do dedov. Pravo je bilo sveto, ker se je smatralo za dar božji. Pozneje se je

v slovansko pravo pomešalo mnogo tujega, zlasti germanskega.

Po Slovanskem je bilo občno, da so zadruga v pravnem oziru *j a m č i l e* za vse, kar se je na katere ozemlju dogajalo. Če je n. pr. kdo bil napaden in zaklical »Pomozite mi!« so vsi zadrugarji bili dolžni, priskočiti na pomoč. Ako se ni zgodilo, se je smatralo, da so zločina krivi vsi, in so posledice tudi zadele vse. Če je zločinca bilo treba iskati, je običajno jamčil sosed za sosedo; za kogar ni hotel jamčiti nikdo, ta je veljal za krivega.

Če ni bilo prič ali se iz drugih vzrokov ni dala resnica dognati, torej le v skrajnem slučaju, se je razsodba prepustila neposredno bogovom, seglo se je k takozvani *s o d b i b o ž j i*. Slovan je namreč bil prepričan, da bog nedolžnika varuje, in da v to svrho celo ustavlja prirodne moči, torej dela čuda. Vršila se je sodba božja na tri načine, ali s pomočjo ognja, ali s pomočjo vode, ali pa po dvoboju. V prvem slučaju je moral zatoženec v roki držati žareče železo, ali bos po takem hoditi, ali pa tudi golo roko vtakniti v vrelo vodo. Črez nekoliko dni so prišli sodci rane gledat; ako so bile cele, tedaj je veljal zatoženec za nedolžnega, ako niso bile, za krivega. Kadar se je božja sodba vršila z vodo, so zatoženca z zvezanimi rokami vrgli vanjo; če ni utonil, spoznali so ga nedolžnim.

V slučaju uboja ali umora je veljala stara šega, da se zločinec izroči oni zadrugi,

ki je člana izgubila. Mnogokrat pa se je zločinčeva zadruga tega branila. V takem slučaju je šla zadruga nad zadrugo z orožjem, in vnel se je srdit boj. To se je zvalo osveta, ki se je po poganskih verskih nazorih smatrala za dolžnost. Boj je le izostal tedaj, če je ubojnikov rod plačal odškodnino, s katero je razžaljena zadruga bila zadovoljna, seveda če je ta sploh odškodnino sprejela. Kakoršna je že človeška narava, če je ne brzda pravo verstvo, je tudi pri naših pradedih navadno ena osveta rodila drugo, in često klanja med zadrugama ni bilo prej konca, dokler ni bila ena stran do malega pomorjena. Temu se je prihajalo v okom s sodnijskimi boji, ki so se namreč po določbi sodnega zbora vršili le med dvema ali nekaterimi, v to svrho na obeh straneh v enakem številu izbranimi.

Kakor smo videli, je bilo pravo pri starih Slovanih čvrsto razvito; torej smemo verjeti, da so pri tolikih naredbah, ki so služile v prava varstvo, bile tudi pravne razmere v obče ugodne.

Znanost in umetnost. Skandinavci in Grki že v drugem stoletju po Kr. r. o Slovanih pravijo, da je pri njih najti mnogo znanosti in prosvete; ali to je malone tudi vse, kar se v tem oziru vé o naših pradedih; tukaj vir jedva kaplja.

Dasi delitev v letne čase in mesece ni bila točna, dokler se niso seznanili z rimskim koledarjem, vendar ni dvomiti, da so

nebne prikazni opazovali pozorno in torej tudi zvezdato nebo poznali dobro. Saj so zverokrog celo častili.

Kot ljubitelji prirode so rastline razločevali natanko, in vsakemu jih je bilo dobro znanih veliko število; posebno so se pa zanimali za zdravilne; kot zdravitelji so bili stari Slovani na glasu. Naravno je dalje, da so tudi rudnine in živali dobro poznali dol do najrečjih vrst.

Ali so stari Slovani že pisali? So, toda ne smemo misliti, da s tinto in peresom na papir; tudi besed niso razdeljevali v glasove ter zaznamovali črk. Ampak izraževali so vsebino stavkov s podobami, ki so je vrezavali v deske in z barvami popisovali. Beseda »pisan« pri nas Slovencih še danes pomenja toliko kakor »mnogobarven«; n. pr. pisana srajca, pisanka. Tako pisavo nahajamo tudi pri drugih narodih in je torej nimamo smatrati za kaj posebnega. Služila je našim prastarišem bržkone le za to, da so se ustaljali zakoni.

Govoreč o umetnostih, slobodno spominjamo, da so se izdelovali raznih božanstev kipi in podobe; toda v koliki meri so ti izdelki odgovarjali zahtevam umetnosti, o tem nam danes še ni sodbe.

Zato pa sta se tembolje negovala pesništvo in petje. Danes hodita ti dve umetnosti vsaka svojo pot, a naši prastariši si ju ločenih niso mogli misliti. Besedilo pesmi se ni nikdar le recitovalo (govorilo),

ampak vedno pelo. Zato nam še danes beseda »pesem« zaznamuje ravno tako besedilo v vezani besedi, kakor napev sam, ali pa tudi oboje skupaj. Pevalo se je pri starih Slovanih o najraznovrstnejših prilikah: pri daritvah, pri delu, pri gostéh, v boju, skratka silno mnogo, toliko, da so se v tem razločevali od vseh drugih narodov; in še danes velja, da ga ni naroda na svetu, pri kojem bi bilo toliko naravnega in toli čistega, srčnega pesništva in petja kakor pri Slovanih. Pri Serbohrvatih je malone vsak pesnik; njih narodno pesništvo pa je tudi prvo na vsem svetu. Pevali so stari Slovani pobožne pesmi, proslavljali so v vzvišeni vezani besedi svoje junake, izlivali pa tudi v verze in melodije druga čustva svojega srca.

K pesništvu imamo še tudi šteti nebroj pravljic, pripovedek, povesti in ugank, katere je živa slovanska domišljija snula brez konca. Mnogo tega se je ohranilo do naših dni.

Naravno je, da je narod, ki je tako rad peval, tudi vrlo gojil g o d b o. Rabile so poleg ostrunjenih godal, podobnih tamburam in plunkam (harfam), razne vrste tromb in piščali. Služila je pa godba menda največ plesu, kajti plesali so stari Slovani strastno radi.

7. Še nekoliko o družnem življenju.

A. Zakon.

Ko smo govorili o zadrugah, smo pokazali, da so v gospodarstvenem oziru bile

popolnoma samostalne ter v nikaki zvezi druga z drugo. Radi tega je tudi vsaka prestop uda v drugo smatrala za izgubo, dobro računajoč, da so delavske moči kapital. To dejstvo je združno blagostanje izvestno podpiralo in pospeševalo, a ravno tako je na drugi strani bilo od zla, in sicer od najhujšega. Zakoni so se namreč mogli sklepati le med udi iste zadruge; znano pa je, da zveze med sorodniki v zdravstvenem oziru ne vplivajo dobro; vendar so nastale še hujše posledice, kadar je predmet ljubezni bil v tuji zadruzi, kajti možu ni preostajalo drugega, nego da je vzel s silo, kar se mu je odrekalo, t. j., da je ob ugodni priliki nevesto ugrabil ter ž njo odbežal na dom; pri tem se pa namreč ni le sam tvegaj glave, ampak oškodovana zadruga je za njim pridrvila z orožjem, in vnel se je boj med zadrugama. Rop je zahteval osvete. Pa ko bi vsaj bilo pri tej osveti ostalo! Toda često smrtno sovraštvo še v poznejših rodovih ni bilo ugaslo.

Tako je bilo izprva; sčasoma pa se je stvar toliko ublažila, da se je ženin osvete mogel obvarovati z odškodnino, ki jo je nevestini zadruzi dal, in tekom časa se je še ta odškodnina čim dalje tem bolje krčila.

Nazadnje so se zakoni iz zadruge v zadruzo dovolili brezpogojno, in običajno je celo postalo, da je nevestina zadruga prvo jutro po sklepu zakona prinesla novi ženi raznih darov na dom, takozvano »jutrnjino«.

Na nekdanji rop spominjajo še nekateri običaji, ki jih imajo tuintam pri ženitvanju, in kar nevesta prinese v zakon, se še danes imenuje jutrnjina ali jutrnja.

Dasi je bilo Slovanom kot poganom dovoljeno imeti po več žen, vendar mnogoženstvo ni bilo običajno; mož je imel eno ženo, in le najimenitniši so jih gleštali po več.

Zakonska zvestoba se je na obeh straneh varovala jako strogo, in kazni za tiste, ki so se bili v tem oziru pregrešili, so bile naravnost grozovite. Vsled tega je pa tudi moralno življenje med Slovani bilo tako uzorno, da ga inorodni pisatelji v svojih poročilih enoglasno posebno poudarjajo.

B. Osebna imena.

Znano nam je, da so udje zadruge kakor plemena kot taki nosili skupno ime. Ali v zadrugi je moral vsak posameznik imeti še posebno ime, po kojem se je klical. To ime se je otrokom dajalo kar po rojstvu in sicer slovesno; tudi se je to vršilo po določenem obredu, o katerem nam pa natančnejšega ni nič znano. Zato pa vemo, kakšna imena so se otrokom dajala. Kakšna neki? Bili so čisto naravni vzroki, ki so nudili podlago za tvoritev imen.

Ako je dete že dolgo časa bilo predmet vročih želja, se je nazvalo Željko, Željana, Nadislav, Nada, in če se je želja izpolnila prej, nego se je pričakovalo, tudi Nenad ali

Nenada. Imena Prvan, Prvislav, Prvinica, kažejo ipak jasno, kaj se je z njimi hotelo povedati. Najnavadniša pa so bila takšna imena, v katerih se je izražala glavna želja, s katero je imenodajavec pozdravil novega zemljana. Želeč mu pred vsem zdravje in dolgo življenje, ga je imenoval Zdravko, Živko, Rastko, Dabiživ, Živana, želeč mu splošno srečo, Srečko, želeč mu, naj je kedaj vrl in neustrašen branitelj pravice in domovine, pa Ljudovit (vit = zmagaatelj) Boris, Srdan, Strahomir (mir = svet), Tvrđko (trđ), Jaromir, Borivoj, Branimir (mir = mir), Ratimir (rat = boj) Ratko, Branko, Stojan, Ljuto, Ljuta, Brana, Jaroslava, Srčanica. Drugi imenodajavci zopet življenja niso shvatali tako resno in bili prepričani, da bo dete najsrečnejše, če se na njem izpolni, kar pravijo imena Veselin, Veseljko, Tešimir (tešiti = tolažiti), Veselica. Dete, ki je naj od vseh ljubljeno in uživa čast, je dobilo ime Ljuboslav, Dragomir, Mnogomil, Častimir, Blagoslava, ki mu je naj dana oblast, Vladislav, Vladimir, Vsevlad, Vlastica, ki je naj modro in bistrega uma, Sodimir, Znanoslav, Dobromisl, Bistra, Modrica, Sodka, ki naj ima druge določene lepe dušne lastnosti, Milutin, Miroslav, Mirko Ljubomir, Tihomir, Tihomil, Dobromil, Miloust, Stanislav, Prostoljub, Dobrilo, Radovit (rad = delo, vit = tudi dobiček), Milica, Ljudmila, Blagousta, Iskrena, Blaga, Mirna, Voljka (trđno voljo); a tudi telesne vrline so se otroku želele, kar kažejo imena kakor

Jačim, Velesil, Lepa, Divna, dočim imena Dragotin, Draga, Dragica, Ljuba, Ljubica znamenujejo ljubimca starišev. Izraženo pa nahajamo v imenih tudi pobožnost, bodisi da se je dete smatralo za dar bogov: Božidar, Darovan, Nebodar, Dana, Darinka, bodisi pa tudi, da se je njih naklonjenosti priporočalo celo posebno: Božo, Bogoslav, Bogomil, Bogomila. Čudno se nam bo prvi hip zdelo, da so v tvoritev imen služila tudi imena živali, rastlin in tudi rudnin; a treba le pomisliti, da je božanstvom bilo v prirodi posebej posvečeno to in ono, in da je sploh verstvo bilo najtesnejše spojeno s prirodo; taka imena so bila Volk, Volkan, Volkun, Volkovoj, Medved, Kuna, Košuta, Sokol, Grlica, Cvetko, Cveta, Cvetana, Jagoda, Grozdana, Breza, Lipa, Jelka, Zlatan, Zlata, Zlatica, Srebra, Biserka i. dr.

Večidel jako lepa imena! Nekatera izmed njih služijo še danes za priimke, toda žalibog so že redka, druga kot prestave inorodnih krstnih imen kakor Srečko za Feliks (20.3., 18.5.), Cvetko za Florijan (4.5.), Dragotin za Karol (4.11), Volkovoj za Wolfgang (31.10), Bogomir za Gottfried (8.11), Zlatan za Avrelijan (16.6), Bogoljub in Bogomil za Deokar (7.6. in 8.1.), Miroslav za Friderik (5.3. in 18.7.), Dobrogost za Bonaventura (14.7.), Božidar za Teodor (11.1. in 9.11.), Željko za Deziderij (11.2), Zdravko za Valentin (14.2.), Dobromil za Bonifacij (5.6.), Ljubivoj za Amijat (13.9.), Ljubica za Amaliya

(10.7.), Zoroslava za Avrelija (15.10.), Bogovoljka za Teonila (23.8.), nekatera pa kot izvirna katoliška krstna imena kakor Vladimir (15.7.), Vladislav (27.6.), Jaroslav (26.2.), Stanislav (7.5. in 13.11.), Ljudmila (16.9.).

C. Pobratimstvo.

Kdor se je rad družil, je sicer imel v mnogoštevilni zadrugi društva gotovo dovolj, ali za prijateljstvo v najglobočjem pomenu besede se je drug najraje poiskal izven zadruge. To prijateljstvo, ki se je sklenilo slovesno in za žive dni, se je zvalo pobratimstvo, oziroma posestrimstvo. Sklepalo se je med starimi in mladimi istega in različnega spola; možki se je zval pobratim, ženska je bila posestrima. Pobratimstvo je veljalo za sveto in neoskrunljivo; zahtevalo pa je, da si druga zaupata popolnoma vse, da sta si v pomoč v vsaki sili, in da je vsak izmed njiju vedno pripravljen za svojega pobratima nemudoma žrtvovati vse, tudi kri in življenje. Pobratim se je s pobratimom smatral tako tesno zvezanega kakor z rodnim bratom, priznavala pa ga je tudi vsa rodbina za svojca. Pobratimstvo je bilo poleg osebnih koristi še občno pomembno zato, ker je zadruge vezalo ter v njih zaduševalo sebičnost in partikularizem.

Danes ga nahajamo le še v slovanskem jedru, v Rusih, pa tudi v Serbohrvatih in Bulgarih, kjer ga je turčinstvo iznova oživilo. V Slovencih je menda izginilo popolnoma; a še l. 1851. je M. Majar o Korošcih v »Slov.

Bčeli« poročal to-le: »Koroški Slovenci se tudi pobratijo in Slovenke se posestrijo, in tedaj se zovejo bratje in sestre. Pobratjeni Slovenci se imajo za žlahto ter si pomagajo v potrebah. O semnjih, cerkvenih shodih itd. se vabijo na obed. Ako se hočeta na Zilji dva pobratiti, napijeta si na zdravje, rekoč: »Bodiva si brata! Pomozi ti Bog!« Ako se hočeta v Rožu dve ženski posestriti, gresta k duhovniku, dasta za sveto mašo ter si obljubita, da hoče ista izmed njiju, ki bode dalje živela, dati za drugo, rajno, čitati sveto mašo. Na Zilji pa se drugače posestrijo: Vsaka vzame čašo vina, rani se malo na srednjem prstu, pusti tri kaplje krvi kaniti v vino in potem nazdravi svoji prihodnji sestri.«

Č. Gostoljubnost.

Med navadami, ki je motrimo pri starih Slovanih, je stala na prvem mestu gostoljubnost. Gostoljubni smo Slovani izmed vseh kulturnih narodov gotovo še danes najbolj, ali kar je te lastnosti med nami, je le senca gostoljubnosti staroslovanske. Naši prastariši so v tem oziru pretiravali. Da so tujega potnika radi sprejemali pod streho ter mu, čuvaje ga vsakoršnih nadlog, dajali spremstvo do bližnje zadruge, to je, ker gostiln ni bilo, bilo popolnoma umestno; toda popotnik črez prag, in začela se je v hiši razsipnost brez konca in kraja. Kar je hiša gleštala jela in pila, vse je moralo na mizo, in česa je ne-

dostajalo, bilo je dovoljeno vzeti pri drugi zadruzi. Kadar je v hiši bil gost, je vsa druga praznovala, in slovesa, kadar je odhajal, ni bilo konca. Če se je potniku pripetila kaka nesreča po nemarnosti onega, ki ga je sprejel, je oni, ki mu je bil gosta privedel, začel proti njemu boj, ker mu je osveta za tujca bila »pobožna dolžnost«. Če se pa je kdo zasačil, da tujca ni sprejel, smela se mu je požgati hiša, in zadelo ga je najgorje zaničevanje vseh.

Od kod tolika gostoljubnost? Da ni imela le vzroka v potrebi popotnikov, da ni izvirila iz radovednosti, ker so tujci vedeli pripovedovati mnogo novic, kaže nam ves značaj slovanski. Saj smo slišali, kako ljubeznivi, prijazni in milosrčni so bili naši prastariši, ki so celo s sovražnikom ravnali kakor s prijateljem. Gotovo se jim je torej usmilil vsak človek, ki je hodil po tujem ter ni imel kam položiti glavo. Slišali pa smo tudi, da so vse, kar je prihajalo iz tujine, sprejemali s strastjo ter čislali višje od svojega, torej tudi tujega človeka. Končno še je utegnilo pretirano gostoljubje nekoliko izvirati iz stalne nagnjenosti k veseljačenju.

D. Lipa.

Naš opis starih Slovanov se nagiblje h koncu; manjkalo bi mu pa nekaj bistvenega, ako bi se ne spominjali tudi lipe. Zato naj še izpregovorimo o njej.

Beseda lipa ima za slehernega Slovana nekaj čudnega v sebi; srce se mu jame širiti in koprneti neizpolnjenih narodnih želja; lipa je namreč podoba skupnega slovanstva, kakor tudi vsake slovanske narodnosti posebej. Kar je Arabcu palma, Indu smokva, Grku oljka, Nemcu hrast, to je nam Slovanom lipa. Sklepati smemo, da je bila pomenljiva že našim prastarišem.

Spoštovanje lipe je v Slovanih zares jako staro. To nam že pravi veliko število krajevnih imen, tvorjenih iz besede »lipa«, ki je nahajamo tem gošče, čim dalje se pomikamo od juga proti severu; v slovanskem menda nobeno besedno deblo ne služi tolikim krajevnim imenom kakor baš to. Po slovanskih vaseh in trgih pa stoji to drevo na najodličnejšem mestu že od sto in sto let sem dol kakor v živ dokaz spoštovanja, ki se mu je vselej dajalo. Lipo slavi tudi slovanska narodna pesem ter dokazuje, da je bila že v pradavnosti predmet splošne ljubezni in pesniškega navdušenja, kakor je še danes. Končno še naj omenimo, da Srbohrvatje, Čehi, Poljaki in Rusi mesec, v katerem lipa pri njih cvete, že od nekdaj imenujejo po njej, Srbohrvatje juni, oni pa, ki bivajo bolje severno, juli (lipanj, lipec, lipiec, lypeň).

Lipa je bila že starim Slovanom zelo znamenito in drago, da, narodno drevo.

1. Bila jim je sveto drevo. Kakor so opazili, da v hrast rado trešči, in ga vsled

tega posvetili gromovniku Perunu, tako jim tudi ni ušlo, da lipi strela prizanaša, da vanjo redkokedaj udari, in so bili prepričani, da je bogov ljubljenska, in da jo ti kot takšno posebno skrbno varujejo. Radi tega so jo spoštovali in častili izvenredno, smatrali jo za sveto drevo in posvetili najmilejši njim boginji, boginji ljubezni. Daritve so se opravljale, če le možno, v lipovih logih, vsaj pa pod lipovimi drevesi, in dohodi k svetim krajem zasajali z lipami; pod lipo se je najraje zborovalo, posvetovalo, sodilo, pa tudi rajalo. Kako že poje naš pesnik?

U tvoji senci
So stali enok
Vrli Slovenci
U kolu okrog
In darovali
So svojim bogom

In prisekali
Smrt večno vragom.
Pesmi donile
So daleč okrog
Ino polnile
Nebeški obok.

Lipa je stala pred župnim gradom, sadila pa se je tudi pred hišo, da se je vedno bivalo takorekoč pod streho božjo.

O njej se je, ker je veljala za sveto, ohranila sem dol v našo dobo marsikatera vera, ki se ima zdaj seveda za prazno. Le par primerov. Slovaki in Slavonci vtikajo o binkošti (poganskih letnicah) v hišno streho lipove mladike, ker so od starih čuli, da se s tem hiša čuva strele in požara v obče. V Črni gori rabi ogenj, izvabljen lipovemu lesu, pri odčarovanju raznih bolezni. In tudi v nas Slovencih se pravi, da lipovo ličje varuje vsakega copra, i. dr.

Kaj pa je na tem, da bi v lipo redko-kedaj treščilo? Živa resnica je, in naši prastariši so dobro opazovali. Tudi naš slovenski narod pravi, da v lipo strela ne udari, pa pristavlja, da zaradi tega ne, ker je sv. Marija na begu v Egipet pod njo počivala. No, v tistih krajih lip nikdar ni bilo, kakor jih tudi zdaj ni; tisti svet je za palme.

Lipa je do 30 *m* visoko, košato, gosto, in kar je v našem slučaju pred vsem pomembno, jako sočno drevo. Znano je, da se iz lipe more ravno tako točiti mezga, kakor iz breze. Toliko ima tega lepljivega soka, da je dobila celo po tem ime, ki ga nosi. Prav vsled teh lastnosti pa, ki smo je poudarili, je lipa tako izvrstna prevodnica elektrike, da je skoraj nemogoče, da bi vanjo treščilo.

2. Lipa je bila na staroslovanskem ozemlju najpogostneje drevo. Zgodovinarji poročajo, da so v pradavnosti jugovzhod Evrope, zunanje pobočje Karpatov in rusko ravnino pokrivali nepretrgani najkrasnejši lipovi gozdovi, in da so Slovani, prišedši iz Azije, zasedli takšen-le svet. In še danes nahajamo, če pregledamo vso Evropo, lipo najbolj razplojeno v tistem delu Rusije, ki je bil nekdanj prva domovina Slovanov, in edino tukaj še tvarja širne gozdove. Lipa je starim Slovanom torej zares bila najbolj domače drevo.

3. Bila pa je tudi najlepše drevo. Čisto naravno, da je lipa v svoji pravi domovini, kjer ji je podnebje bilo najugodnejše,

in ji je vedno dovolj vlažna zemlja izvrstno stregla, uspevala kaj dobro ter se razvijala krasno. In tako je med vsemi tovarišicami res bila najlepša.

Lipa se še danes in tudi tam, kjer ji podnebje ni tako ugodno, kakor doma, brez ugovora smatra za najlepše evropsko gozdno drevo. Čujmo najprej sodbo dveh Nemcev. Prvi, veliki prirodnoslovec Rossmässler, ki je prirodo proučeval tudi s srcem, pravi: »Lipa je najlepše gozdno drevo; ali je najti krasnejše podobe, kakor je lipa, polna sladkovonjavega cvetja, da se za listnatim mladičjem našemu pogledu sama ponižno zakriva?« In drugi, pesnik, proslavlja slovanko tako-le: »Hrast je podoba moči, strogosti, lipa podoba lepote, priprostosti, dobrotljivosti, milobe, resne otožnosti, hišne pridnosti, poživljajočega pokoja in zakonske sreče.« Ali niso, kakor mi, že tudi stari Slovani v lipi gledali podobo samega sebe, svojega naroda?

Slave naših slovanskih pisateljev in pesnikov, doneče lipi, pa bi bilo za debelo knjigo. Semkaj postavimo le vrstice, ki jih je zapisal naš nežno čuteči opazovavec prirode, Jože Ogrinec: »Glej, žensko rahla in možato krepka, nežna in ljubezniva, pa močna in veličastna stoji lipa, najkrasnejša izmed vseh naših dreves! Koren jo neomahljivo veže na zemljo, vrh pa željno posega kvišku. Mogočno deblo so kmalu vsestranski razcepi na obilo vej, teh vsaka na goste mladike, te na nežno brstje: ves ta razplet

pak mirno, polagoma upogiban in lično, kroglato, na vse strani enako obširno obrisan hrepeni le samo proti vzajemnemu, vrhovnemu višku ter, tako završeno zložen, strinja košato celoto, katera je lepa tudi še brez poletnih krasot. Ali koliko je krasnejša, ko jo pomladansko solnce oblije s svojimi toplimi žarki, ko s tisočernega listja in cvetja prijazno življenje dihlja! Tu gori potlej vesela penica žgoli, tu gori pridne bučele šume, pasasti čmrlji brenče, zalo lisani metulji kriljajo in brez števila drugih drobnih živalic v živahnem kolobaru, da vse le roji in miglja! Vse pije in srka iz teh dišečih nedrij medeno roso; pa še človeka tako dobrodejno blaži v prsi, kadar duha tiste prijetne dišave, ki lijó doli s te tako veličastne, tako ljubeznive palače, na kateri je vsako peresce srček zelen!«

Ali se je tedaj čuditi, da je starim Slovanom, ki so bili za vse lepo kaj dovzetni, njih domačinka že radi svoje lepote tako k srcu prirastla?

4. Lipa je starim Slovanom nadalje bila radi starosti najčastitljivejše drevo. Sodi se, da doseže izmed vseh evropskih dreves najvišjo starost; strokovnjaki ji pripisujejo 1000 let, in prej imenovani Rossmässler poroča o neki lipi, ki je leta 1863. imela 1196 let. Lipe, ki so jih naši prastariši, prišedši v evropsko domovino, našli, so torej bile priče njih zgodovine dol do dobe, ko so se obkrajni Slovani jeli razhajati.

Koliko so videle, koliko bi bile vedele poznim vnukom pripovedovati, ko bi mogle govoriti! Zares, s svojimi širnimi vejami že se lipa človeku zdi, kakor bi z njimi segala nazaj v davno preteklost in naprej v daljno prihodnost. In kot tako jo opeva naš pesnik z besedami:

„Čula saj si zdihe žale,
Solze zrla v sponah lite,
Štela dneve, štela veke,
Borbe tuje, silovite.

Včakala boš lepših časov,
Rod iz spanja predramila,
Prosto spela svoje veje,
Spone v slogi razdrobila.“

O da bi se prelepe besede druge kitice tudi tako gotovo izpolnile, kakor so žalibog one v prvi resnične!

5. Lipa pa je bila starim Slovanom še tudi najkoristnejše drevo. Kar smo v uvodu svojega spisa narodnih dreves imenovali, vsa so prišla do te časti tudi po svoji izvenredni koristi. Morala je potemtakem tudi lipa biti starim Slovanom najkoristnejše drevo. Čudno, ker so že gojili sadno drevje. Toda, dasi so znali, kakor smo že gori rekli, sadno drevje celo cepiti, sadjarstvo še vendar ni moglo biti tako razvito, in imamo torej najkoristnejše drevo iskati med gozdnimi. In to je bila lipa.

Bila jim je prav mati. Dokler se je nje vrh ponosno dvigal proti nebu, je neprenehoma sipala raznih darov obilo, ko je bila padla, pa se je od nje do zadnje betvice uporabilo vse in sicer v najnujnejše potrebe.

Poglejmo si jo živo. Hišo je varovala strele, branila vetra in v vročini dajala kre-

pilno senco. Cvet je bil jako čislan lek, a mnogo večje vrednosti za čebelarstvo, katero se je le na podlagi lipe moglo razviti tako velikansko, kakor se je; kajti glavno pašo so čebelam dajale lipe. Že vosek je bil velekoristen, ker je rabil doma in se v trgovini jako čislal, toda ni ga primerjati z medom, ki je starim Slovanom bil eden najimenitniših pridelkov, ne da omenjamo njega, slavnega lipovca, dobroto. Služil je za vsakdanjo hrano, jako mnogo pa se ga je porabljalo v pripravo najbolj običajne umetne pijače, medú ali medice, ki so jo stari Slovani vedeli tako izvrstno narejati, da so jej Germani dajali prednost pred najboljšim vinom. Pozabiti tudi ne smemo, da je med tedaj namestoval naš sladkor, ki se vendar šteje med najimenitnejša hranila, in da je bil v trgovini s sosednimi narodi glavna roba. Da korist, ki jo je lipa dajala, dokler je stala, izpopolnimo, nam je še omeniti listja, ki je zeleno rabilo za lek, govedi tudi moglo biti za krmo, suho pa služilo za steljo.

Lipa posekana. Les so stari Slovani uporabljali za pohištvo, rezbarijo in napravo drugih potrebščin, samo od sebe umevno, tudi za kurjavo. V Rusiji se še danes pohištvo največ izdeluje iz lipovine. Tudi liče je bilo kaj važno, Izdelovali so iz njega obutalo, torbe, rabilo je za vezanje, bržkone pa še tudi v razne druge svrhe. Kajti v Rusiji je obrt z lipovim ličjem od nekdaj velikanski; ta snov služi tam kot predivo in pletivo,

namestu rogoza, slame in kož. Iz lipovega ličja, ki se obdeluje kakor konoplja, se namreč pletejo vrvi, košarice, klobuki, rešeta, tkejo vreče in preproge in tudi izdeluje obutalo, takozvani lapot, ki je pri priprostem ljudstvu tako navadno, da se ruski kmet po njem tudi imenuje lapotnik; vrh tega še Rusi z lipovim ličjem krijejo hiše.

Ali je torej našim prastarišem moglo biti katero drevo koristnejše od lipe?

Videli smo, da je lipa starim Slovanom zares bila sveto, najpogostnejše, najlepše, najčastitljivejše, najkoristnejše, skratka narodno drevo.

8. Varstvene naprave in vojska.

Doslej smo motrili starih Slovanov življenje za mirú. Mir je sicer lepa reč, a boj ravno tako neizogiben, in zato se imamo dotakniti tudi tega poglavja.

Kakor so se Slovani žalibog med seboj ujedali, tako so napram tujim narodom, napram sosedom v obče bili odjenljivi in miro-ljubni. A ne da bi bili bojazljivi; zgodovina poroča, da so bili, kadar so videli, da je boj neizogiben, in sicer najsi je bil napad ali bramba, jako pogumni, ljuti, strahoviti.

Kadar se je sovražnik bližal, je bila njih prva skrb, da jim ne pride v deželo; v to svrho so radi na meji gozdove posekali ter šumo kraj nje nagromadili, da so za njo sovražnika uspešneje odbijali. Če jim je pa

vendar vdrl, niso ga tako radi napadali iz gradú, ki je sicer, zlasti če ni bil obkoljen z gozdom, imel okop z nasipom, kakor pa iz šum in gozdov; vanje so se namreč ob neodoljivem odporu sovražnikovem mogli umikati najugodnejše ter se neopažani zopet zbirati, da napad ponovijo. Tudi so nasprotnika radi zvabili v kako sotesko, kjer jim je bilo lahko pobiti ga, ali pa tudi v kako močvirje, ker so se v vodi znali silno spretno gibati; sploh so si v boju kaj radi pomagali s prekanjenostjo in prevaro.

Kadar je bilo treba iti v boj, jih je tromba pozivala pod zastavo. Zbirali so se po plemenih, katerih vsakemu je poveljeval župan. Plemena so se sicer tudi združevala, kakor je pač sila sovražnikova zahtevala, a po boju takoj zopet razšla; tudi se je, ko je nastopil mir, na celi črti orožje odložilo ter zopet vzelo v roke poljsko orodje.

Bojevalo se je najčešče peš. Rabili jim so: lok s strelo, ki se je jemala iz tula, visečega ob boku, kopje ali sulica, sekira, nož, kij ali mlat in menda tudi frača; v bran se je pa, vsaj pozneje, nosil v levici ščit, na prsih oklep, na glavi šlem.

9. Ocena staroslovanske prosvete.

Kmet, ki hoče vedeti, koliko je njegovo zemljišče vredno, si ogleda druge kmetije ter primerja s svojo. Tudi bo le tisti človek vedel

svojo domovino prav ceniti, ki je hodil po tujem ter spoznaval druge dežele, druge ljudi.

Seznani smo se s prosveto starih Slovanov, ne vemo pa, koliko vrednost ji imamo pripisovati z ozirom na dolgost dobe, ki jo je pretekla, kakor tudi z ozirom na razmere, v katere jih je osoda vrgla. Je-li, kar smo videli, mnogo ali malo?

V to svrho je treba primerjati. Najjasneje bi primerjava seveda govorila, ako bi se drug, tudi tako velik narod, mogel predstaviti v tiste razmere; le v tem slučaju bi nam prosveti iste starosti dali pravo merilo. Toda ker do uspeha moremo priti le na podlagi istinitosti, je pač vseeno, kateri narod primerjamo s slovanskim.

Vzemimo germanskega. Bil je našim prastarišem najbližji, kakor je še nam. A pozabiti ne smemo, da je mejil in neposredno mnogo občeval z Rimljani, ki so gleštali v dobi, v kateri si Germane hočemo pogledati, jako visoko, da, na vsej zemlji najvišjo prosveto, dočim se Slovani v svoji pradobi pač od nikogar niso imeli učiti; kar so posnemali germanskega jim ni bilo v korist. Da nas ne bo kdo krivo razumel; Germani so nam postali učitelji, a še le pozneje, namreč tedaj, ko so bili sprejeli krščanstvo, in ko jim je bila velika dedščina, vsa rimska prosveta, padla v krilo. Toda pojdimo k stvari; pogledati si hočemo Germane, ker so pred Slovani stopili na evropska tla, v dobi Kristusovega rojstva; tako se nam zdi pravično. Držali se pa

bomo vestno onih starih pisateljev, ki so se o germanskih razmerah osebno prepričali, in nemških virov samih. Poročali bomo le tako, kar se priznava splošno.

Germanska dežela je pusta in mrzla; samo jo videti že, užalosti človeka, kdo bi pa hotel v njej bivati? Rimljani so, prišedši do Rena, ob tej reki začeli saditi črešnje, a sad ni dozorel. Zemlja je večidel pokrita s temnimi gozdovi, v prvi vrsti hrastovimi, in pustimi močvirji. O obdelovanju zemlje jako malo sledu; le tuintam nekaj ovsa, ječmena in rži.

Kakor je podnebje ostro, tako so tudi prebivavci neomikani, surovi, divji. Mnoga plemena nimajo stalnih bivališč, ampak se vlačijo s kraja v kraj, živéč o tem, kar jim prihaja v pest; ostala pa se držijo izvoljenih zemljišč. V teh-le se ljudstvo deli v štiri razrede: v plemenitnike, svobodnike posestnike, svobodnike neposestnike in sužnje.

Za opravek, ki je moža dostojen, se smatra pri njih le boj s človekom in zverino, in zato sta vojska in lov njih glavna ali pravzaprav edina posla. Prosti čas se izpolnjuje z lenovanjem, popivanjem in kockanjem; mladeniči gredo tudi iskat plemen, ki se ravno vojskujejo. S trudom in znojem si to pridelati, do česar se more priti krvnim potom, se smatra za lenobo, zemljo obdelovati za nečastno. Ta posel opravljajo ženske, starci in sužnji. Ker se prideluje le bore malo, neprestano med seboj pa tudi pri sosedih ropajo.

Domače živali imajo, in sicer konje, goved, ovce, svinje in kokoši.

Stanujejo posamez, ne v vaseh, kam-li v mestih. Stanovanj ne zidajo, ampak je sestavljajo iz neotesanih brun, ne gledaje na lepoto; tudi si izkopljejo jame, ki je pokrivajo z gnojem, da v njih po zimi bivajo in shranjujejo zrnje. Krasijo si stanovanja z lobanjami ubitih sovražnikov, razpostavlja je v dolgih vrstah po tramovih, policah in skrinjah.

Borna je tudi njih obleka. Telo si pokrivajo z živalskimi kožami, nosijo pa ali kratke plašče, ki je spenjajo z zapono ali s kakim trnom, ali pa tudi samo kratke predpasnike. Ob ognju so navadno nagi. Ženske se oblačijo ravno tako kakor moški. Obleka dela le razliko med bogatini in reveži. Prvi nosijo tesno obleko, ki se prilega telesu, vendar se njih žene tudi oblačijo v platno, ki so mu vtkane bagrene pase.

Za hrano jim pred vsem služi meso in sicer divjačina, kakor ono od domačih živali; posebno priljubljena je konjina; uživajo pa tudi ovseni močnik, usedenico (kiselino) in sir. Pijejo navadno ol (pivo), ki je opojen in se kuha iz ječmena ali rži, v revnejših krajih tudi iz hrastove skorje, zraven njega pa tudi medico, ki jo pripravljajo iz vode in medu divjih čebel; udomačenih ne poznajo. Opijanijo se mnogokrat, toda noč in dan pijančevati, Germana ne sramoti. Če si v pijanosti pridejo navskriž, ne ozmer-

jajo se mnogo, ampak prepir poravnajo z ranami in ubojem. Piva se iz bizonovih ali turovih rogov, kaj rado pa tudi iz lobanj ubitih sovražnikov, ki, pritrjene na podstave, služijo prav kakor čaše.

V germanska nebesa pride le tisti, ki ali v boju pade, ali vsaj umrje za rano, ali ki se pri bogoslužju kot žrtev zakolje, ali v osveti ubije, ali pa sam umori; kdor umrje »na slami« vsled hiravosti, bolezni ali slabosti, sploh naravne smrti, pride v pekel, kjer je tema, mraz in večna žeja. Ako je oslabelemu starcu, ki bi rad prišel v nebеса. umreti, peljejo ga venkaj k žrtveniku, kamor ga spremijo žena in nekateri sužnji. Tam se mu s kijem glava razbije, istotako se nato stori z njegovimi spremljevalci.

Čez vse grozno pa je germansko bogoslužje. Žrtvujejo se poleg domačih živali tudi ljudje, in človeške žrtve so celo posebno priljubljene. Glave konjske in človeške se po svetih logih kot okrasek obešajo na drevesa, pod katerimi bingljajo tudi cela človeška okostja. Žrtve opravljajo Germanom svečeniki in svečenice; te-le prerezujejo žrtvam grla ravno tako hladnokrvno kakor moški. Germanski bogoslužni obred tudi zahteva, da se žrtvovanih oseb meso je in kri pije. Zadnja se vroča ulovi v čaše, narejene iz človeških lobanj, in z njo se napiva bogovom; čaše gredo iz roke v roko.

Meso in kri človeška igrata pri Germanih sploh važno ulogo. Predno se gre v vojsko,

se navadno pomori nekoliko žen in otrok, da se iz njih krvi prorokuje, ali bo izid srečen ali ne. Če zasačijo čarovnico, jo umorijo, njeno meso pa jedo, ker varuje copra.

Dovolj; saj že utegne biti jasno, koliko vrednost imamo pripisovati prosveti starih Slovanov, drugega namena pa nismo imeli. Sicer še lahko omenimo, da so Germani, izvzemši par plemen, pred vsemi gotsko, na tej prosvetni stopnji ostali vso dobo, skozi katero smo zasledovali naše prastariše. Še leta 785. po r. Kr. je bilo treba zakona, po katerem se tisti kaznuje s smrtjo, ki veruje v čarovnice in takih meso ali sam je ali drugemu zauživati daje.

10. Sklep.

Poskusili smo osnuti podobo velikega rodu slovanskega, obsegajočo najmanj tisoč let; kako pomanjkljiva je!

Vendar razberemo iz nje, da je slovan-ski rod že od prvega svojega nastopa, ko ga v prazgodovinskem polumraku še komaj zaznavamo, narod z izrazitimi potezami, določenimi in celo posebnimi lastnostimi, ki ga točno razločujejo od vseh drugih. Prečudne darove mu je Stvarnik položil v zibel, zares take, da se mora reči: odličil ga je; a dati mu je tudi moral slabosti, ker brez takih nobeno bitje biti ne sme.

Zasledujočim njegovo življenje, njegovo dejanje in nehanje, pokaže se nam nadalje

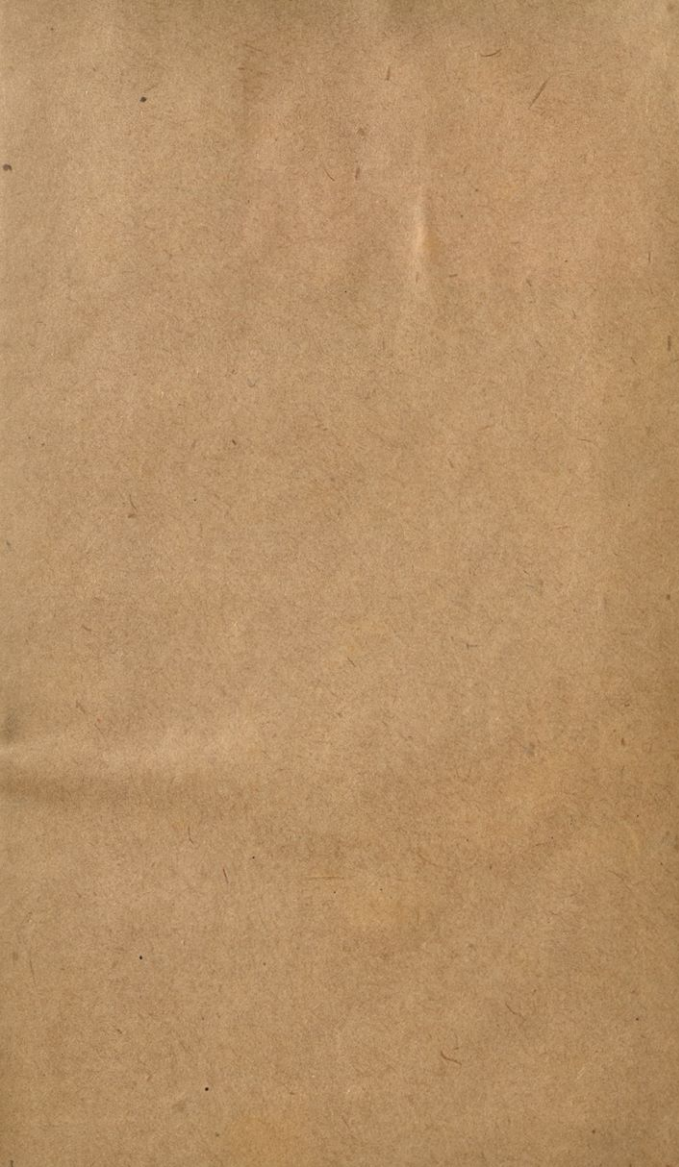
še marsikatera duševna poteza, medlejša in čvrstejša, ki liki plod dolgoletnega razvoja stopi na površje in tudi spada k bistvu slovanstva; a izmed vseh najmočnejša, in ki se povrača vedno in vedno, je elementarno in velesilno stremljenje po prosveti. Vemo, da je to stremljenje prirojeno vsakemu narodu, toda slovanskemu je v posebni meri.

Tako torej v prvi jutranji zarji vstaja pred našimi očmi točno obrisana ljuba in draga podoba matere Slave.

Dospeli smo v svojem zgodovinskem premišljevanju do trenutka, ko se obkrajna plemena udajo onemu velikemu toku, ki drvi od vzhoda, kjer je človeštvu stala zibel, proti zahodu skoz Evropo nekam tje, »kjer milejše solnce sije in se sreče čaša pije«; videli bomo, kako ta plemena slovanska stopijo izpod skupne strehe ter si gredo graditi lastnega domovja; korakajo na razne strani, a vsako izmed njih nese s seboj drago vezilo materino, bitnost slovansko: pred vsem bister um, blago srce in silno stremljenje po vedno višji prosveti. Slovanstvo je utemeljeno.

COBISS 2042x00

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000426756

